

ЛІТЕРАТУРНО-МІСТЕЦЬКИЙ АЛЬМАНАХ УкрЛОЧАФ'у

НА ЧАТАХ

№ 2

повідальний
дактор
РЕІНА ІВ.
д колегія:
рієнко ів., Га-
ко Д., Дубінсь-
і., Ірчан М., Ми-
он ів., Панч П.,
к А., Пилипенко

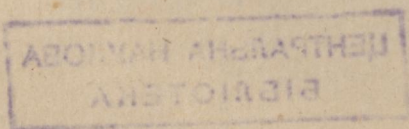
П 41986
ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

ДВОУ—„НА ВАРТІ“
ХАРКІВ 1932

56 08

Бібліографічний опис цього видання розміщено в „Літописі Українського Друку“, „Картковому Репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

ДВОУ УПП. 7 Друк. ім. Фрунзе
Харків, Донець-Захарж., 6
Укрголовліт 9519
Прим. 7.000
Зам. 1160

КАРЛІВКА

На станції обідраний,— в снігах,
В вагонах темних і покурних,
На ржавих коліях,
На рейкових путях,—
Розташувався

В вагонах нужа,
Сум,
Алярм...
Десь автопанцер
кров'ю харкав

забрали
Харків“.

Заметушивсь залюднений перон,
Поквапливо в снігу копали шанці,
Та марна праця — автопанцер —

В снігу
заплутався гарматень —
Межи скривавлених,
Безруких
І безногих тіл,
І коли другий прилетів,
Хтось застогнав
з надривом: — ма - а - ти..

Така розчавлена,
розбита,
В вагонах банно,
Лиш де-не-де блищать огні,

Колеса грюкають,
Мов крешуть
 немину́чости
 копита.
Поламаний,
 калічний
 фронт —
Відступав
 перев'язаний
 марлею
І кінь отаманів
Згубив десь ронд —
Під натиском
 непереможної
 Червоної
 армії.

І

В вагоні вогник
Скніє і кива
Жовтавим язичком,
Освітлює
Штабних книжок сувої...
Отаман журиться,
Мов удова,
Залишена
 з малою
 дітворою.

Замріявшись,
 він дивиться в куток,
Де сплять спокійно,
Сотник і значковий,
Щось дзенькнуло,
 і переляку ток
Пройшов по спині. —
Але за звичаєм військовим,
Він войовниче
 глянув навкруги: —
Ніде нікого...
То дзенькнули зненацька остроги
На чоботях
 у сотника старого.
Принишкла ніч...
Важніє голова —
І руки падають,
І сон здолати хоче,
І, як навмисне,
 язичок кива,
Немов загибель
 армії
 пророчить.
Підводиться значковий, —
 потяг став:
„Отамане, це Карлівка,
 чи Крути?
І відповідь отамана проста

Він божевільно
 молить бога,
Блукає поглядом
 німим.
Та не знайти йому нікого,
Серед застиглої пітьми.

IV

Реве і кидає,
Об землю б'є людей...
Стонадцять жерл,
Тупих гармат.
Гармати сиплять
 регіт і одчай.

І ні спинить,
Ні загасить не можна,
В повітрі сморід,
Невиразний чад, —
Десь гістериčno

 ранені кричать —
До згуби болісно, —
 тривожно...

Хтось передав по розстрільні наказ:
„Вперед на Карлівку“.
Але немає віри...
І вигук той,

 мов смерти крик,
Погас, —
Як вигук пристрасти,
 офіри.

V

Розтрошені,
Розбиті втікачі,
Лиш погляди, залишивши на чатах,
Дивились жадібно,
На захід ідучи,
А як їх Київ буде зустрічати?
Назустріч Дарниця,
Полтавська ось межа.
А ззаду гоняться полки червоні,
І, на останнім

 перегоні,
Зустрілись
 на ножах.

І вигук болісний
Смертельно груди рве,
Кричить і корчиться
У стумі гістеричний
Кривавий фронт...
Більшовики забрали

 знову верх, —
Петлюрівці —
 в занепаді критичнім.

Пнуться на Поділ,
Та проти них Печерське і Звіринець...
І кров'ю вмилися піски руді
Пощарпаної України.

VI

Кричить і корчиться...
В виру земля гуде,
Дніпрові води міняються скалками.
В диму і в грюкоті —
Народжується день,
За ніч обмацаний кривавими руками.

VII

Ось мчить
Він на коні, —
Впродовж папахи —
Малинова стрічка,
І шабля гостра —
Завше угорі чека,
Щоб класти ворогів
до ніг.

А хто він є,
І хто його рідня,
Що за один
Оцей вояка ревний?
І відповідь проста:
Він несаможник кривний,
Що, сівши охляп на коня,
Погнав панів, —
Щоб розтрощить,
Розбити вщент ярмо
І об'єднати світ, —
Розділений панамі,
Світ злидарів...
Для нього не страшна мить,
Що вирве з мички людськості
З кистрицею пасмо.
Він син трудівників,
Що на панів
Робили день і ніч...
В революційному вогні
Він народився знов,
Почувши голос революції: —
Агов!
Пролетарі!
До зброї, за ножі —
Всі нації,
Для нас нема межі,
Нема капітуляції —
Ми бунтарі!

VIII

Кінчився бій і зник за гори день...
Над Києвом повисла хмара чорна,
Жахлива, як мара,
Що десь одчай пряде,
Примара в'їдлива,

ПОТВОРНА.

Розкотисто' десь постріл пролунав, —
Кривавий

ВІДГОЛОСОК

смерти...

І затремтіла

мертва тишина —

Мовчанням

немічним

підперта...

IX

І знову ранок —

Тихий і ясний,

Загомонів

залюднений Хрещатик, —

Покинули бо матерів сини, —

Пішли десь іншу „неньку“ захищати.

Кому вони одчай свій принесуть,

Залишивши газарти і руїну,

Коли настане неодмінний суд,

Над залишками

жовто-блакитної

Вкраїни?

ПІСЛЯСЛОВО

А суд прийде петлюрівським сином —

І не сховують їх,

Ні море, ні кордони,

Бо вже горить Китай, Галичина —

В революційних

загравях

червоних.

Ми знаєм вас...

Знайомі добре ми, —

Бодай не знати вашого знайомства.

Як ніж Тютюнника, —

В свідомості стремить

„CBY“ i „CYM“

Єфремов і Ніковський...

Лютый 1931 рік.

М. Йогансе

В ДОНБАСІВСЬКІЙ ДИВІЗІЇ

I.

Отже, нехай першим днем знайомства з Червоною армією буде той день, коли письменники мусіли зібратись на інструктивну нараду з президією ЛОЧАФ'у, щоб потім їхати гостювати до частин у табори. Нараду призначено рівно на дванадцяту годину вдень і в цій годині інструктор у військовій формі з одним ромбом на петлиці поклав на стіл свою теку.

Письменників було мало — з двадцятьох душ з'явилося о дванадцятій годині троє. Уже не раз одзначалося, що ми не вміємо вчасно починати збори, а спізнившись на збори, не вміємо вчасно закінчувати свою промову. „Час — то гроші“ говорять американці. „Час — то будівництва соціалізму“ мусіли б сказати й собі ми — але натомість спізнюємось на збори.

Так було і на цей раз. Як сонні мухи, по одному забідали письменники, а коли стала вже перша година почали спішно вдиратися в кімнату очевидно залякані, так ніби дуже поспішали і спізнилися тільки на півхвилини. Вони наражалися на дуже спокійну сцену — інструктор уже призначив для наради другий день і годину, а двоє письменників, висипавши на стіл коробок сірників, мирно грали в бирюльки.

„Така точність, товариші“, сказав інструктор і голова ЛОЧАФ'у „недостатня для роботи в Червоній армії“. По статуту треба частини проходить нормальним ходом чотири кілометри на годину. В багатьох частинах уже ходять шість кілометрів на годину. Ми ж з вами за годину не посунулися ні на один сантиметр уперед, а тільки одсунулись назад на два дні. Вам доведеться звикати до зовсім інших темпів і до цілком іншої точності“.

II

Удосвіта, вихопившись сонні з вагону на станції Святогірська, ми підійшли до кінцевої станції конки. За рейками було гніздо телефонного зв'язку — лежало двоє в шинелях з гвинтівками, а третій передрозсвітним сном голосом перевіряв у слухавку накази. Це була військова гра, а побіч стояла цілком реальна конка.

У допотопний вагон була впряжена одною-одна коняка. Вона вийшла з рейок, скільки дозволяли їй посторонки, і жувала сіно. Картина була така страшенно наївна й неймовірна для нас, що увійшли в соціалістичну техніку, що шахтарі сміялися вголос і жартували з конки, з коняки і з самих себе, бо мусіли їхати такою комунікацією в будинок відпочинку.

Поряд із цією середньовічною „реальністю“ телефонне гніздо здавалося яскравим і навіть грізним фактом, хоч це була тільки „гра“. Бо

гра ота крила в собі майбутнє, а конка з конякою збереглися з музейного минулого.

„Скільки до таборів іти?“—спитав один із нас, командир і комісар окремої сотні зв'язку.

„Три катушки!“—одповів зв'язковець і знову припав до слухавки. (На одну цівку навивається рівно один кілометр і шістдесят п'ять метрів кабля).

„Цей зв'язковець уже рахує відстань на „катушки“—сказав командир і комісар окремої сотні зв'язку. „Тим часом це перемінник—робітник із якогось заводу. У нашій полку зв'язку цей розрахунок „на катушки“ є символ темпів і досягнень Червоної армії. По статуту частина йде чотири кілометри на годину в нормальних умовах. Але в нас тягли телефонний кабель зі швидкістю семи „катушок“ на годину. А це ж треба розсотувати цівку, чіпляти кабель об „місцеві предмети“ і маскувати його так, щоб не було видно“.

III

Ми йшли святогірським бором, розмовляючи про Червону армію. Бір був, як гігантський Зоо: нечисленна дрібнота співала в війних верхів'ях, багрянні носороги й брунатні олені літали між рудих стовбурів, веврик перебіг на другий бік сосни, плазував вуж, тягла галич і сиворакші сновигали в гіллі, як скрипучоголосі самоцвіти. Турчали орлички, яструби свистіли і легендарний дикий голуб повертав голівку, стежачи марш трьох мушкетерів.

Убиральня пофарбована в біле, як сніг, зветься в таборах „север“. Ідучи з півночі, отже ми, всамперед, потрапили на цю „северну“ будову, далі минули кухні, штаби й прийшли в кінцевий пункт свого походу—в Подив.

Була десь третя година ранку, але в маленькому будиночку вже сидів інструктор Подиву і люб'язно стрів нас. За півгодини прийде Замначподиву, сказав він, а покищо розташовуйтеся у сусідній кімнаті і відпочивайте.

Н-ська дивізія, це дивізія Донбасу. Це—озброєний Донбас. Горлівські, рутченківські, сталінські, гришинські, алчевські, кадіївські шахтарі, константинівські, риковські, краматорські, алчевські, макіївські, маріюпільські металісти—це червоноармійці і начсклад Н-ської дивізії. Отой командир чоти, що купатиметься з нами другого дня проти крейдяних гір—робітник вальцівного цеху в Рикові, а батько його машиніст луганського депа: той веселий вартовий по роті, який не спав день і ще не спатиме ніч—шахтар з-під Попасної, той командир рою, що може писати вірші, але не хоче писати „комічних“ фейлетонів, на які є попит у дивізійній газеті, працював на підйомній машині в шахті і, коротко сказати, мало не кожен червоноармієць, командир, політрук, є робітник із Донбасу, або хоч колгоспник з того ж таки Донбасу.

Цей зліт робітничої класи України дає також добірне військо. Пересічний робітник інтелектуально не нижчий від пересічного інтелекту, але вдсятеро перевищує його в сфері вольових функцій. Коли червоноармійська частина в самих трусах йде колоною купатись—це йде засмаглий, мускулястий еластичний цвіт землі—симфонія мускулатур десь проспівав хтось із пост в.

Як і сам робітничий Донбас, так його і військо—ударники. Це слово—ударний—що вийшло з військової термінології, що було скомпромітоване керенщиною, що було піднесене на небувалу височінь робітництвом Союзу, це слово робітництво знов передало як свій робітничий льозунг Червоній армії.

Дивізія Донбасу стоїть у таборах на гарячому боровому піску. Вода в наметі нагрівається так, що скидається на ще гарячий чай. Біжачи під душ, червоноармійці вгрузають у розпечений пісок. По статуту частина в нормальних умовах має йти чотири кілометри на годину. У несприятливих умовах („дуже брудно“, „глибокий пісок“) швидкість руху зменшується наполовину. Значить, у таборі червоноармійці мають право ходити два кілометри на годину піськовою голою пугтю до стрільбища.

І от молоде робітництво, в важких військових черевиках, застибнуте на всі гудзики, оперезане скрученою шинелею, обтяжене десятифунтовою гвинтівкою, під палючим сонцем, у палючій піску робить ці три кілометри за двадцять вісім хвилин. Ще сотні й чоти змагаються між собою: командир чоти „засікає“ час, і сподівається, що його хлопці не підкачають і дадуть найбільшу швидкість.

Кожен гумовий поплавець для переправи через річку, статут дозволяє надувати шість хвилин. Червоноармійці довели цей час до трьох хвилин на поплавець. Значить, усіх виграється на переправі дванадцять хвилин. А дванадцять хвилин це є майже кілометр (!). Так каже статут. Кілометр на війні може бути колосальною, вирішальною відстанню.

Тим більше, що для донбасівців, які ходять шість кілометрів на годину, для них двадцять хвилин це не „майже кілометр“, а кілометр із гаком.

IV

Так само ці засмаглі воїни одягаються, лаштуються, стають у лави, займають „вихідне становище“ і т. д., швидше, ніж їм дозволяє і звеляє статут.

Хто думає, що це легко, нехай спробує. Нехай спробує також „у повній бойовій“ з протигазом, шинелею, гвинтівкою вибратися на гладкий тин, мало не в два рази вищий від середнього громадянина.

Нехай ніхто також не думає, що такі темпи знижують якість роботи. Зроблене не чисто й не чітко в Червоній армії зовсім не вважається за зроблене.

„Од-ставить!“—чути спокійний голос командира. Двоє червоноармійців, що бралися швидше від норми приготуватись коло ручного кулемета—червоніють від сорому. Кріз бронзову шкіру видно як обличчя налялися кров'ю. Одну коротку мить вони дивляться один на одного. Пальці перекручують диска, щоб він одразу прийшовся на кулемета. На цій другий номер виграє півсекунди, щоб затопити розсошини кулемета в пісок.

Вони вертаються в „вихідне“ становище. Командир „засікає“ час. Червона армія бореться за секунди, і я згадав, як письменники збирались на інструктивне засідання ЛОЧАФ'у.

V

Коли, лаштуючись їхати до таборів, я обмірковував, які такі можуть бути „герої бойового й політичного навчання“, то ця назва видавалася мені не зовсім ясною. Ми звикли до героїв, що „ведуть полки в порохів диму“ (що при сучасних бездимних порохам є картина нереальна) або ж ми можемо уявляти собі героїв праці, чи то героїв виконаної повинності. Але „героїв учоби“ нам нелегко собі уявити, бо вчитися це є щастя і найщасливіша весна нашого життя.

Тим часом так буває тільки здаля. У таборах ми щодня бачили зразки справжнісінького героїзму, і це був як то не дивно, „героїзм учоби“. Я наведу один випадок із тисячі, випадок, що він дававсь розповісти тільки віршем, а ви майте суд, чи це героїзм, чи ні.

КОМЧОТИ МАКАРОВ

(Комчоти Макаров, за відсутністю командира батареї, сам повів батарею на навчання в пішім строю й блискуче виконав ввідне завдання комдива. Напередодні комчоти Макаров зломив собі руку і міг і мусив лежати в шпиталі, а не гасати по полю).

Не в гуркоті громадянських воєн
Але сей рік, сьогодні, зараз,
Вийшов у шерг героїв
Партбюра секретар Макаров.

Стрілецьке поле. День
Сорок ступнів Цельсія в тінях
Небо горить, як мартен
Невблаганне, пекуче, синє.

З вихідного ринуть бійці
На землю. Плацма. Цілять.
Спиняється подих. Ціль
Коло центру кулі прострілюють,

Бо за лінією вогнів
Біля столу висока постать
— Це сьогодні в полі комдив,
Грізний, любимий, простий.

Сигнал. Як суха гроза
Під сонцем рекочуть вистріли.
„Мій наказ“ комдив сказав;
„Тій колоні, що йде у лісі,

„Передайте: вона під вогнем
„Кулеметів з правого флангу“.
(— Ординарець рвонув конем
Крізь бійців гарну фалангу).

З-за столу встає комдив
І стежить оком частину
Минає секунда... дві...
... двадцять п'ять... двадцять сім... півхвилини.

І от комдивів бінокль
Не вбачає жодної постаті:
Де була колонна — пісок,
Над піском — розпечені сосни.

„Добре“ сказав комдив,
Слова зібгавши в жменю;
„Того, що частину вів,
„Командира — сюди до мене!“

Перед ряд старших командирів
Шкандибає фігура похила:
В рукаві сорочка розірвана,
Лице — як сорочка біле.

Висить рука на бинту
Гімнастівка мішком. Без пояса.
Мовчання. Трудно і туго
Затремтів недужний голос:

„Не можу салютувати:
— „Перебив руку барок —
„За відсутністю комбатра
„Комчоти за комбатра Макаров

„Щоб повести людей на поле
Зі шпиталю...“ Непевний крок,
Поточився стиглий, як колос
І впав на палючий пісок.

Війни громадянської бубон
Що гуде й лунає в Донбасі
Та нових по цехах нарубано
героїв робочої кляси.

Над світом старим, мов стихія
Ми нависли, мов мідна хмара,
Бо родяться в нас такі, як
Партбюра секретар Макаров.

VI

Як бачите, епізод цей має в собі стільки динамічної екзальтації, що не міг не народити баладу. Більше від того, довелося його для віршу трохи послабити. Насправді комчоти з поламаною рукою не зомлів на палючому піску, а таки повів собі батарею на тактичне навчання, зовсім несвідомий того, що він герой. Довелося в поезії примусити його зомліти, бо в мистецтві героїзм має свої межі (в часі й у числі строф).

Молодий пролетар-перемінник навдивовижу навчається стріляти з „Гвинтівки зразка 1891 року“. Завдання такого видатного стрільця „снайпера“ під час бою виуджувати ворожий комсклад, спеціально, беручи його на мушку. Таким способом вбивається двох зайців: підкопується керування з боку ворога й вибивається клясово-вороже нам офіцерство. Добрих снайперів у кадрових частинах спеціально тренують, так само тренують їх і в полкових школах, що є по територіальних частинах. Але те, що я хочу розповісти, буде про простого собі перемінника, що був якийсь місяць у частині.

Коли цей перемінник вертався від цілі, де вияснилося, як він улучив, повз лінію пройшов його друг і партійний навчитель, секретар партбюра полку. На вправу цю давалося кожному по три набой, а ціль у центрі мала цифру 10 — найкращий результат. Навколо цього малесенького яблука з цифрою 10 були трохи більші кружала з цифрами 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1 і просто була решта цілевого щита.

Якщо ви сторонній глядач і людина не військова, то для вас багато, якщо ви влучите хоча б десь з краю у той самий щит, а не те, що в яблуко. Не забудьте це, на вправу давалося тільки три набой.

Як сказано, цей перемінник вертався від щитів, коли стрів секретаря партбюра.

„Як?“ — коротко й дружньо запитав секретар партбюра.

„Вісім!“ — дружньо й коротко відповів перемінник.

„Молодець“ — коротко й дружньо похвалив секретар. „Коли вертатиму назад, щоб другим патроном знову зняв вісім, а третім щоб десять. На менше я не даю згоди“.

„Есть!“ — зовсім дружньо й зовсім коротко гукнув перемінник і пішов шикуватися у вихідне становище.

Але трапилося так, що секретар партбюра затримався надовго й зовсім забув про свого друга перемінника. Щось ляснуло його ззаду по плечі — перед ним стояв боець.

„Наказ виконано” — сказав боець, сяючи на весь рот. „Вісім і десять!”
Хто хоч якнебудь стріляв з гвинтівки, той зрозуміє, скільки вольової сили, скільки свіжої енергії, скільки молодого ентузіазму треба, щоб дати з наказу зараньше загаданий результат. Само собою ясно, що веселому перемінникові ні на мить не спало на думку, що він — герой. Сказати йому так — він би сприйняв це за дуже веселий і дотепний жарт. Він виконав наказа — що ж тут такого.

VII

Якість бойової роботи в цій територіальній частині росте щодня. Новий комдив (про якого мова у вірші) уславився тим, що коли він командував полком, то полк його взяв першість округи в стрілецьких змаганнях. Нема сумніву, що з ним дивізія Донбасу стрілятиме, як ударна дивізія.

„Найкраща моя частина — це кавескадрон”, сказав комдив. „Це такі хлопці...” і не знайшовши еквівалентного терміну він замовк.

Редактор же розповів таке: кавалеристи мусили перейти річку коло Б. села. В останній момент їм дано ввідну умову, що міст підірвано. „Вперед, за мною” негайно гукнув командир, але кінь його, змірявши оком сто двадцять метрів Дінця, не схотів іти в воду. Отже, й інші коні стали, бо солідарність — основне почуття кавалерійського коня. Минав час, загрожуючи перехилити через десять секунд. Тоді з позаду вибіг на коні старшина й з розгону влетів у воду, за ним пострибали інші й відділ переплив річку. Така частина, яка отак іде в воду на навчання, під час бою піде в вогонь, не зморгнувши оком.

Але буває, що й на навчанні доводиться іти в справжній вогонь. Про це ми розповімо незабаром. Попереду процитуємо уривок з ще одного художнього твору.

VIII

„... Коли наступ сотні мав успіх і пощастилося наблизитися до ворога на відстань короткого стрибка в атаку, щось із 100—150 метрів, артилерія з сигналу командира сотні перенесла вогонь углиб ворожого розташування, а чоти самостійно, не чекаючи наказу, атакували призначені їм пункти, використовуючи замішання в ворожих лавах.

„Як тільки одна чота пробилася в вороже розташування, командир сотні вкинув у пролам чоту другого ешелюну, до якого приєдналася й чота важких кулеметів...

.....
.....
..... прорвавши глибину ворожого розташування до загаданого рубежу, командир сотні організував переслідування бистрим рухом уперед стрілецьких чіт і вогнем своїх кулеметів, на ходу упорядковував чоти, закріпив зайнятий рубіж і достачив бойові запаси”...

IX

Я цитую ці рядки, як узіреться могутнього динамічного стилю, яким повинні писати найкращі червоноармійські письменники. Ритм, економія слів, енергія цих рухів про мене незрівняні. Автор невідомий — їх узято з „Бойового Статуту РСЧА”. Я тільки позамінював скрізь теперішній час на минулий.

Отже, коли наступ пішої сотні має успіх і щастить наблизитися до ворога на відстань у пару сот метрів, — артилерія на сигнал коман-

дира пішої сотні переносить вогонь углиб ворожого розташування (щоб не бити по своїх, коли вони займуть передній рубіж ворожої оборони).

Але під час одного навчання з бойовою стрільбою, коли артилерія була по мішенях справжнісінкими бойовими набоями понад голови піших частин, артилеристи, заховані за укриттям не добавили сигналу (ракети) командира пішої сотні й крили собі далі по рубіжеві ворожої оборони, тобто по передніх мішенях.

Побачивши це командир пішої сотні на одну мить завагався. У двохстах метрах перед його піхотою, справжні, тільки з уповненим вибухом, набой орала і вивертали на спід землю. Але це була тільки мить. „Вперед“ сказав командир і повів сотню в ураганний вогонь.

Гра ставала драматичною реальністю.

Коли набій розірвався уже в двадцятьох метрах від червоноармійців, командир наказав „лягай“ і люди лежали, аж поки артилерії передано наказа перенести вогонь. Лежали фактично під справжнім обстрілом, бо двадцять метрів для точности артилерійського вогню це майже нулева величина, міліметри так би мовити.

Отже, бійці дивізії уже ходили в огонь і в воду, не рахуючи того, що о п'ятій годині кожен біжить під душ, а о шостій одкривається вогонь на стрілецькому полі.

На лінійці коло Н-ського полку поставлено дошку і на ній є запит і відповідь:

Що казали бійці Далекосхідної армії, коли йшли в бій?

1. Слухай, друже, якось совісно умирати безпартійним і коли вб'ють, уважайте мене за комуніста.
2. Після бою, коли залишусь живий, розгляньте мою заяву.
3. Червоноармієць тов. Полуненко знає, що без утрат боїв не бува. То нехай же, коли доведеться вмерти, то краще загинути комуністом, ніж безпартійним.

XI

Годуються хоч червоноармійці, хоч комсклад прекрасно. Донбас не забуває своїх синів. Ампатор добре й смачно попоїсти знайшов би широке поле для своєї діяльності у табірних їдальнях.

Але жирних нема. Кожен грам їжі, кожен кальорію забирає назад робота. Червоноармієць це не „солдат“ і командир це не „офіцер“. Ледарів нема. Це зовсім нова соціалістична група і в історії ще не було такої армії. Червона армія це школа рекордної атлетики і ударних методів навчання. Жоден грам жирів, жодна мала кальорія не пропадає марно.

„Ми не можемо, не сміємо, не хочемо знизити темпи ні на міліметр“, сказав начподив, обстоюючи сувору кару кільком людям, що почали були зневірюватись і доводили неможливість виконати задачу при таких темпах. „Ми можемо й мусимо ще поліпшити харч, ми можемо й мусимо домогтися ще кращих умов роботи, але за всяку спробу знизити темпи, ми будемо бити“.

І начподив, сам зелений, як дві безсонні ночі поспіль, узявся за дальшу справу. Ми вийшли. Був вечір. Скінчився денний перегук днювальних, і в частинах співали.

Співали українських пісень, народніх і нових, червоноармійських маршевих пісень. Розмаїті, багаті голоси вели, міняли мелодію, натрапляли на несподівані гармонійні ходи, творили нові акорди, ні разу не вийшовши з законів контрапункту, закладених у природі кожного українця.

Під час гетьманщини щось із п'ятдесят німецьких солдатів під командою худорлявого оберофіцера з моноклем і товстих унтер-офіцерів без моноклів прийшли до саду. При них був також один клярнетиста. Німці посідали на лавах, клярнетиста став грати мелодію примітивної шубертівської пісні. І от усі п'ятдесят представників „наймузикальнішої в світі нації“ почали тягти ту мелодію в унісон. Серед півсотні душ не знайшлося ні одного, хто міг би бодай хоча вторити в терцію.

XII

Уранці - рано десь о п'ятій годині чудно прокидатися від того перегуку днювальних. Здається здаля гудуть хвилі, б'ючись об скло. Далі це стає, як гомін незчисленних юрб. І тільки, коли остаточно збудишся, чуєш як перекочується голос від голоса, від чоти до чоти, від сотні до сотні, від батальйона до батальйона гук:

„Старшого писаря другої сотні у штаб полку — не-гаай-ноо“.

І здається спросонку, що старший писар другої сотні щось недовиконав, та що йому й буде губа в належній пропорції. Бо дисципліна в Червоній армії це не сувора й не залізна дисципліна: (суворість буває непослідовна й залізо має раковини) це абсолютна дисципліна.

Найвища кара це гавптвахта. Всього тільки й діла, що вас ведуть під конвоем через увесь табір і садовлять у палатку. В тій палатці вам дають їсти й пити точнісінько як усім. Робити не приходится нічого — здавалося б це є приємний відпочинок від тяжкої роботи.

Та є люди плачуть, коли їх ведуть на гавптвахту і ховають лице в рукава, щоб їх не бачили товариші. Бо дисципліна в Червоній армії обопільна й тримається на клясовій свідомості.

XIII

В одній сотні був один селянин з бідних середняків, що не вписався, єдиний на всю сотню, до колгоспу. До того ще він заслабував і лежить у шпиталі. Коли його товариші переконують, щоб він разом з усіма подав приклад своїм односеледі й увійшов у колгосп, він безтемпераментно заявляє:

„Та нехай може згодом. Я ще подумаю. Либонь це моя справа, чи впишуся, чи не впишуся“.

Цей непоспішливий середняк сильно псував настрої товаришам. Теоретично він погоджувався з тим, що і йому треба йти до колгоспу, але практично заходів не вживав.

Одного прекрасного ранку до нього з'явилася ціла делегація. Непоспішливий середняк радів з такої розваги і побалакав з приємністю, лежачи горілиць на ліжку біля вікна. Але за дві години до нього з'явилася нова делегація. Він прийняв і цю, але потім трішки навіть одсапувався від стоми. За годину знову з'явилася ще одна делегація! Тепер він більше слухав і висловлювався головне хеком, сиком і мушком.

Але ще за півгодини з'явилася ще одна делегація, а далі ще одна.

Останньої делегації непоспішливий середняк не дослухав до кінця.

„Пишіть мене в колгосп!“ поспішно сказав він. „Воно й справді нема чого думати. Та й спати чогось кортить. Так і хилигь“.

Так делегація прискорила темпи його непоспішливого думання.

Донбасівський колгосп є річ письменникам невідома (бо мало хто знає, що це найкращі, найцікавіші колгоспи на Україні), ставиться до своїх бійців з любов'ю і ніжністю. Один такий колгосп прислав подарунок дивізії сімдесятеро коней. Приймаючи коней поставились до справи по-формальному і коней, що привів один хлопець, за малий зріст чи за щось інше, не прийнято.

Хлопець ударився в сльози і відмовився йти з таборів. Скінчилася справа на тім, що він добився до комдива.

Командир вислухав його, побалакав з ним дружньо й звелів прийняти коней. Приймачам-формалістам нагоріло за політичну безтактність.

XIV

Автор цих рядків теж ударник. Укупі ще з одним хлопцем ми три дні й три ночі без нікотрого обмеження часу працювали і зробили непогану п'єсу з приводу позики третього, вирішального року п'ятирічки. Цю п'єсу я повіз із собою в табір.

Та виявляється, що в таборі п'єса вже непотрібна. Процент передплати уже добігав до ста, а комсклад підписався на двомісячну платню, викликаючи один одного вносити всю суму готівкою на протязі двох місяців. Отже, агітувати за підписку на позику третього вирішального року не довелося. Довелося спішно турбуватись, щоб самому не спізнатися з підпискою.

Агітація в Червоній армії прямолінійна, як фронтальна атака.

Ні одного в сотні, хто не записався б у колгосп!

Такі всі плякати. Всі вони б'ють у лоб. У ідальні комскладу є плякати про збереження зброї.

За іржаву зброю ставити питання про партійність члена партії...

XV

Кажуть, що художник повинен давати живих людей. Мені дуже хотілося б показати вам трьох інструкторів подиву, рівних, як небо й земля і однакових, як число шпал у них на петлицях, червоноармійця першої чоти третьої сотні такого то батальйону такого то полку — так би мовити „солдата Швейка“ своєї чоти, командира запасу з бородою, писаря, що пише вірші, статутного командира, помкомполку по політичній частині і декого з вищого комскладу.

Але місця в мене небагато і цих людей, і ще багатьох інших я вам не показуватиму. Я трішки змалював вам систему, отже робіть висновки про людей самі. Будь ласка, робіть такі яскраві, такі живущі характеристики, як міг би зробити я. Не маю заперечень.

Натомість я спробую розповісти те (дуже небагато), що я спромігся взнати про командира дивізії товариша Фирсова. Худий, середній на зріст, але, як усі стрункі люди здається високим, зі снопом непокірного волосся на голові, мідношкірий. Чоловік — як порох, з усіх кого я бачив, він найбільше справляє на мене враження вогненого, надхненного бійця.

І справді його лаконічна біографія ущерть переповнена боями. Син робітника і сам робітник він воює з 1915 року, як боець, агітатор, партієць через усі війни і б'ється й тепер, щоб підняти дивізію на перше місце.

Ми вперше побачили його в парикмахерській. Він був просто з дороги й парикмахер спитав у нього як йому не спека в чоботях.

„Я звик“, одповів комдив. „Шістнадцять років я ношу чоботи“. Шістнадцять років воєнного життя, під загрозою смерті, під загрозою розстрілу, в підпіллі, на фронтах.

Йому є що робити і зараз. Я більше розповідаю показову сторону роботи в дивізії. Культробота поставлена неважно. Головний бібліотекар — фігура сонна й некомпетентна. Є й ще дещо, чого я почасти не бачив, почасти (я ж стороній глядач) не маю компетенції критикувати.

Та коли заходить новий комдив, обличчя прояснюються. У всіх є радісна певність, що з ним дивізія вийде на перше місце.

Ми ідемо бором на стацію і в міру того, як віддаляємось від дивізії, вона знову виростає в перспективі, як грізне, точне, сталеве ціле. Маленькі ще не вичищені плями зникають і зостається тільки темна-блискучий метал, як сине дуло гвинтівки...

XVI

...як сине дуло гвинтівки. Але мене не задовольняє ритм мого думання про те, що я бачив і про те, що я чув, думки мої мені видаються мляві і водяві, і я марно шукаю вночі стилістичної стислості для пера дружнього віяла вражіння. І от я знов натрапляю на книгу:

„Син робітника. Батько з 12 років працював по великих заводах аж поки в 20 років пішов плавати то за кочегара, то за механіка. Через усе своє життя він вів агітаційно-революційну роботу, за що декілька разів судив його царський суд. Точних відомостей про нього зараз немає (є неофіційні відомості, що його розстріляли білогвардійці на Україні). Сім'я була: батько, мати і троє братів. Середнього брата зарубали денікінці при відступі частин Червоної армії з міста Одеси, молодший брат служить у війську ДПУ.

„Народився в 1895 році в м. Одесі, до 1914 року вчився, скінчив ремісничу школу в м. Одесі, після чого пішов на роботу до суднобудівельного заводу РОПТ як слюсар. У 1915 році мобілізований до царської армії, де за непокірність і агітацію серед салдатів засуджений військово-польовим судом на два з половиною роки ув'язнення в тюрмі, але натомість вираджено на позицію. Під час перебування в царській армії тричі поранено, а в січні 1917 р. демобілізувався. У середніх числах лютого того ж року вступив до лав ВКП(б). У час між Лютневою й Жовтневою революцією працював у підпіллі в м. Одесі членом райкому і парткому і вів роботу організації збройних загонів. Під час Жовтневого перевороту обрано за члена колегії при Червоній гв'рдії в справі організації загонів, був заступником начальника загону робітників РОПТ'у. При натискові німецького війська на Україну мусів з указаним вище загonom відступати в Крим, де в квітні місяці 1918 р. був поранений під Перекопом і евакуйований лікуватися до Севастополя. Після того, як німці зайняли Севастополь, мусів з підробленими документами тікати до м. Одеси, де й провадив далі активну підпільну роботу як член ревкому і парткому. Тут за період від травня 1918 до березня 1919 року проводив далі організацію осередків, загонів і керував роботою розкладу білогвардійських військових частин, за що об'явлений поза законом. У квітні 1919 р. з приходом на Україну червоних частин призначений на співробітника при вищій військовій інспекції і в квітні того ж року парткомом був кинутий у Григор'євську дивізію як помвоенкома бригади. 29 квітня під час зради Григор'єва був Григор'євим заарештований і засуджений до розстрілу, але втік з-під арешту до м. Одеси. У травні 1919 р. при партійній мобілізації висловив бажання добровільно вступити до лав Червоної армії і був призначений на посаду помвоенкома 2 ударного стрілецького полку. Після зради военкома полку, що втік до білих, залишився

военкомом того ж полку. Після розформування полку Політвідділом Правобережної групи був призначений у 2 Кріпосну Пензенську бригаду на посаду военкома окремої сотні зв'язку бригади. У січні 1920 року призначений на посаду военкома 536 полку 60 стр. дивізії. У вересні 1920 року призначений на посаду военкомбрига 179. У лютому 1921 року для ударної роботи кинутий у кавполк 60 дивізії на посаду военкома полку. У серпні 1921 року посланий на посаду военкома 209 полку. У червні 1922 року призначений на посаду военкомбрига 72. Після реорганізації залишився военкомом 72 полку. За час служби в Червоній армії брав участь у всіх боях проти білих на Україні, а також і проти війська Центральної Ради. Брав участь у боях проти німців-окупантів під Тирасполем, Одесою, Миколаєвом, Херсоном, Перекопом, де в лютому місяці 1918 року був поранений: бувши ж у 2 стр. полкові, брав участь у боях під Проскуровим, Жмеринкою, Волочиським аж до м. Львова. Після того брав участь у боях проти петлюрівських банд. Під час фронтової роботи був нагороджений трьома шкіряними костюмами і орденом Червоного Прапора. Після громадянської війни послідовно обіймав посади военкома 72 полку, помвоенкома 80 і 15 дивізії і военкома 15 дивізії. У 1926 році скінчив ВАК і до осені 1927 року стажував на посаді комбата і начальника штабу полку, у 2 Нерченському полкові і 470 дивізії. Тепер командир-комісар 3 Верхне-Удинського стр. полку і Т-о стр. дивізії.

„Призначений у 1927 році на командира і комісара 45 стр. полку 15 стр. дивізії. Призначений на пом. командира 30 стр. Іркутської дивізії у 1931 р. Призначений з наказу РВР СРСР на командира і комісара 80 стр. дивізії і нині на цій посаді“.

Ви знов догадуєтесь, що це не книга. Яка книга може вмістити як у динамітному патроні стільки змісту на двох сторінках тексту? Це мій комдив, серце і мозок Дивізії Донбасу.

АНАТОЛІЙ ПАТЯК

КІННОТНИКИ

I

Розслинило. Сіє згори, хлюпає вниз. Весна слізьми багата. Я вперше йду до штабу дивізії. Не знаю, де він, цей штаб, розпитую зустрічних, і вони руками мені показують так, наче в'їдливих комарів геть женуть. Іду вулицями, провулками і через калюжі.

Простую, щоб умовитись про порядок роботи. Знаю—у кожного подивця, та хіба ж тільки подивця?—роботи більше, ніж у колгоспника в жнива. Весна принесла не лише дощі густі та часті, не лише сонце скупе, але весняне тепле сонце. Весна принесла зміну програми. Перемикання на інші рейки. Треба на ходу увімкнулися в це нове весняне—не припинити бігу, не ламати ладу. І командири та бійці перемкнулися, і в темпах більшовицької роботи горять дні. А тут ще й конференція...

— Ми хочемо й будемо гідні знання ударників третього вирішального року!—згадав я слова молодшого командира Сірчука, що їхав з Н-ського учбового ескадрону делегатом на партійну конференцію в першу Червонокозачу дивізію. Ми зустрілись в поїзді. Я спав, і мене розбудила голосна балачка сусідів. Не розплющуючи очей, прислухався:

— Ти мені, сину, не доказуй, — хрипким голосом пиляв хтось. — Не доказуй, бо не докажеш. Живемо життям тяжким, грішним життям... Коли б не кинули правильної віри — були б людьми, а тепер...

— Що тепер, що тепер? — сокорів дзвінкий голос. Я подумав, що це говорить якийсь палкий нестримний комсомолець. Він рветься у бій, не дає висловити свою порохняву думку „супротивникові“, не викриє до кінця його пляни, не ловить на головнішому, щоб притиснути до муру і разом розбити щент... Так подумав я, почувши дзвінке молоде сокоріння.

— Ви чого так розпинаєтесь за свою віру, що вона дає вам?

— Усе дає, заспокоєння, впевненість, надію...

— Надію! Пхе! Надіялась сіра кобила, що дядько вівса дасть, а він кинув соломи просяної та ще торішньої, та ще вона мишами дхне, морди не навернеш... Ось вам і надія. Скільки сот років надіялись, віруючи, а що з цього вийшло?..

— Як би не зрадили віру, може й вийшло б... А може це навмисно наслано людям, як кару... Терпить, терпить страсотерпець, а потім терпець увірветься і...

— Він як злізе — задзвенів голос „супротивника“, — як візьме очкура, як почне...

— Киньте сміятися, — ображено сказав старий пасажир і засовгався на лавці. — Здається, ваші ж закони говорять, щоб з пошаною ставилися до релігійних почувань інших...

— Я хіба що?.. Я лише продовжив думку, якої ви не висловили до кінця. Адже ж боженько ваш—це опудало, страхіття, що ним лякають...

— А з вами говорити—гріха лише на душу наберешся...

— Прилипне, як шевська смола...

— Хто?—не зрозумівши перепитав старий пасажир.

— Гріх—відповів молодий і весело засміявся,—гріх прилипне, ото буде морока...

Старий щось буркнув і зідхнув.

Година вже була пізня. За вікном чорними смугами тікали назад телеграфні стовпи. За вікном розляглася ніч—темна, похмура, вогка. У вагоні люди, як насіння в дині. Мені сон розбито. Я зсуваю ноги з лавки, сідаю і, витираючи сонні очі хусткою, питаю:

— „Об що“ спірка?

— Старий розводить антимонії нащот бога... Жалко каже... Скасували цього, а іншого не дають...

— Старому мабуть більше робити немає чого, він і носиться з богом, як той з писаною торбою,—втрутився в розмову густий бас.

Я придивився до бесідників. З краю на лаві, затиснувши між колінами лантушка, сидів пасажир, що розпинався за віру. Це був старенький дідуган у подертій і безліч латаній сорочці, в черевиках і кашкеті. Руда борідка й вуса кольору куренго оселедця. Обличчя в павутині зморщок. Очі неспокійні, ховалися в кущастих бровах. Сидів він, приклавши руки до щок, і озирався навколо, розглядаючи сусідів, начебто шукав серед них підтримки в балачці. Але навколо сиділи люди чужі його думкам і його вірі.

Я зупинив зір на останньому зпівбесіднику, що кинув дідові зауваження про писану торбу. Я сподівався побачити кремезну постать присадкуватої людини. Принаймні, мені так здалося, коли я почув його голос. Проти мене сидів юнак років вісімнадцять білявий, худенький, непомітний. Але досить було йому розкрити рота й промовити слово, щоб усе купе наповнилось могутнім протодияконським басом. Аж не вірилось, що з його грудей вилітають такі звуки...

Людину, що в спірці сокоріла дзвінким молодим голосом, мені не було видно. Вона сиділа на нижчій полиці в тіні. На неї не падало світло, і в темному кутку невідомий був, як за загородкою.

У сусідньому купе хтось висвистував носом і хропів, ж дома.

— Ото щасливий—хропе, аж заздрощі беруть! сказав пасажир з дзвінким голосом і солодко зідхнув.

— А вам хто заважає? Лягайте та спіть,—відповів старий.

— А, православні знову голос подають, а я думав, що вже тее... стару ввісні бачите.

— Скажете...

— А що? Хіба старим старі не сняться? Я думав навпаки, тільки їх і бачите... жартома сказав балакучий пасажир.—Н-да... Так, виходить, дядьку не хочеш жити по-новому? Як кліщук, тримаєшся того, що запліснявіло, порохом укрилося...

— Живу, сину, як розумію...

— Це так, але треба ж придивлятися і до нового життя, щоб не відстати.

Старий здвигнув плечима, наче хотів цим рухом сказати—та відчепись ти зі своїм новим, а потім роздумав і, обернувшись до бесідника, промовив:

— Я, сину, не проти того, нехай і нове буде. Але не треба і старого топтати під ноги. Не можна бути жостокосердним. А люди полютили. Жалости в них на крихітку немає. Скажімо для прикладу. Було

село. Жило, як жило, відомо всім. А тепер що зробили? Село отак переколошматили. Одних зробили куркулями і через те, що вони куркулі, їх поїдом їдять, геть женуть, господарство відбирають... Оце й нове життя. А бог нам заповів любити ближнього як самого себе...

— І коли цей ближній — сказав я, зіскакуючи з лавки, — свисне тебе по мордасам, ти всміхнись, подякуй і попроси — будь ласка ще раз! Так чи ні?

Старий не відповів. Та я й не чекав відповіді. Відвертий захист куркуля — захист божим ім'ям — це ж звичайна річ в устах ворога. Я не дивувався. А той, що перший починав суперечку, той з темного кутка, спалахнув:

— Що? Що? Що він сказав? Куркуля шкода? Так он хто ти, дядю, а я думав, що в тебе говорить просто несвідомість! А ти, старий вкінчений агент куркульський, зформований. Проповідуєш любов до ближнього, а твій ближній — куркуль!

— Чому куркуль? — спробував оборонятися старий. — Я кажу люби всякого ближнього.

— І того, як он каже товариш — що тебе по мордасам лупцює, і того що з тебе жили висмоктує, і того, що гальмує тачанку нового життя? — Так? Га? Давайте грати відверто — вас теж віднесено до куркулів?

— Ні, боже мій! — відмахнувся старий. — Я за станом господарським півнаймит, півнезаможник...

— Значить, куркулів підтримуєш з любови до ближнього?

— Так, так... — не зрозумівши, згодливо хитнув головою старий.

А невідомий з темного кутка провадив:

— Ну, я припускаю, що баптист, може з несвідомости своєї, щирий, але не можна уявити, як це так, щоб бідняк, наймит, наймит, що все життя поневірявся, щоб він брав під свій захист одвічного ворога, гнобителя, визискувача — куркуля...

Потяг наблизився до якогось схованого в темряві полустанку й припинив свій біг. Десь недалеко спереду чхнув паротяг. Старий сіпнувся на лавці, підхопив лантушину і не попрощавшись подався до виходу.

— Отакий гад! — Почувся знов голос із темряви кутка. — Залізе в кожну щілину, щоб агітувати звідти... Коли б оце їхали просто селяни, він би серед них такий агітпроп відкрив би, що аж-аж...

— Та то як сказати, — зауважив бас. — Тепер серед селян йому агітувати не дуже світить. Бо більшість селян колгоспники, а колгоспника богом і на бога не візьмеш...

— Що правда, то правда, хороше сказано, — дзвінко засміявся невідомий і висунувся з темного кутка. Я побачив коротко острижену кулю-голову, петлиці на гімнастівці і три трикутники на кожній. Побачив гострі, сірі, насмішкуваті очі й вітрами та раннім весняним сонцем засмажене обличчя молодшого командира кіннотника. Ми познайомилися. Це був товариш Сірчук. Ударник, чудовий стрілець і рубака Н-ського окремого ескадрону.

— Іду на партконференцію. Рапортуватиму. Наш ескадрон ударний імени третього вирішального. У нас кожний так іде в навчання, як куля в польоті, як кінь на змаганні. Хлопці підковуються, аж дзвенить. Хлопці ж бо, хлопці — красаота!

Слово красаота тов. Сірчук вимовив особливо хвацько, переконливо. Це слово на устах тов. Сірчука об'єднувало усі великі здібності хлопців Н-ського ескадрону.

— Як глянеш, глянеш навколо, так аж отут пашисть! — показав собі на груди Сірчук. — А ота трухлява колода, ви бачили, отой баптисько-куркульський агітпроп розмотав свої вудочки... і жити важко, і бога

ліквідуєте, і куркуля ліквідуєте.. Я б його, коли він дійсно наймит, на тиждень забрав у ескадрон. Там йому хлопці наспівали б, важко чи легко жити... Він би в нас пожив, і сам пішов агітувати за ліквідацію куркульні...

Я слухаю Сірчука й думаю: „Яка в тебе багатюща вдача! Вдача справжнього червоного кіннотника. Зворушливий, енергійний, непокійний, невтриманий... Скільки епітетів можна записати тобі, хороший товаришу, бойовий ударнику! Ти ж здатний не лише на коні, а й отут у вагоні, — зачувши ворога, кинутися в словесну бійку, в січу, щоб зовсім нестриманим наступом, гострим насмішкуватим словом — приголомшити супротивника, вибити його з рівноваги, розбити на всіх флянгах...

Поїзд мчить. Незабаром Бердичів. Провідник попередив про це, і я змотую свої речі. До бльокаота собі занотував такий вислів Сірчука:

— А на яким фронті легко досягають перемог? — сокорів він своїм дзвінким голосом. Йому слухачем був власник неймовірного басу. — Бились ми на фронтах з генералами, бились з антантою за доби військового комунізму і перемогли. Бились за часів НЕП'и з приватником, з дрібно-власницьким господарем, з куркулем, з різними ворогами і перемогли. А тепер судильною колективізацією нищимо рештки капіталізму на селі — куркульню. Кооперацією знищили приватника. Індустріялізуємо країну.

Я занотував речення Сірчукове в бльокаота, тисну йому руку і біжу з вагону. Бердичів...

На цьому я обірвав свої думки і згадав, що шукаю штаб Н-ської дивізії. Я давно кинув розпитувати зустрічних, бо так і не взяв від них точного напрямку. Загнаний ковінькою провулок. Блискучі калюжі. Темне болото. Далеченько потроху маячить постать військового. Я зрадів. „Ось хто, думаю, скаже мені, як знайти штаб“. Поспішаю, щоб наздогнати товариша, а коли наблизився, побачив, що поспішав даремно — той ішов мені назустріч.

— Будь ласка, — звернувся я до комчоти, — скажіть мені, де тут штаб дивізії?

— Так чому ж ви сюди йдете, коли вам потрібен штаб? Вам треба повернутися назад.

— Хіба?

— Обов'язково.

— А далеко треба йти?

— Та хвилин з двадцять ходу... Я йду в тому напрямі, ходімо покажу.

Згадки про вагонні зустрічі відволікли мою увагу від шукання потрібної адреси. Двадцять хвилин зайвого ходіння. Але в даному разі я не жалкую.

Я ж не в розвідці...

II

— Товаришу, — зустрів мене заступник начподиву, — який же невдалий час вибрали ви! У нас усе на ходу. Пробачте... Люди вже з подиву пішли в частини. Завтра відкриваємо конференцію — треба ж приготуватися. Ви вже якнебудь. Все, що треба, безумовно допоможемо, дамо, скажемо, зробимо... Але коли ми що через клопіт не доглянемо, чи забудемо, не соромтесь нагадувати.

— Не турбуйтеся, — поспішив я відповісти. — Я вам клопоту зайвого не завдам... Мені б у частини проїхати... Правда, сьогодні вже пізно... Як ви думаєте? — спитав я.

— Ви з кватирею вже влаштувалися? — запитом на запит відповів вступник начподиву.

— Не зовсім.

— Тоді влаштовуйте справу з кватирею. Я подзвоню, щоб вам дали кімнату з нашої броні. А завтра в частини... Хоч завтра і не знаю, як бути.

— А що таке? — занепокоївся я.

— Та, бачте, частини завтра о сьомій ранку виїжджають у поле на загінне навчання.

— Може й мені допоможете поїхати?

— Вони ж верхи...

— Я вмію верхи, хай це вас не лякає.

— Коли маєте охоту...

— Надзвичайну! — сказав я.

— Тоді гаразд. Побачите наші частини на практичній учбі.

— Це ж ще краще...

— Я зараз накажу, щоб вам завтра о сьомій подали коня. Краще сюди до штабу. Це від готелю недалеко... Ви тільки не проспите, — усміхнувся товариш.

— Я не вмію просипати тоді, коли треба...

— То добре. Я теж коли скажу собі, що о такій от годині треба прокинутися, і, будьте певні, прокинуся.

— Значить, ми справи майже всі полагодили, — сказав я.

— Здається, так...

— Да, забув спитати. До клубу далеко?

— Не близько. Це у військового містечку.

— Там і партконференція відкривається?

— Там.

Я попрощався і пішов. Сонце нестримано котилося вниз. Насувався вечір. Раптом я вирішив побувати в клубі. Клуб перед конференцією — це штаб перед боем. Тут можна взнати обставини і все, що торкається завтрашньої події, а це значить узнати, чим живуть та дихають частини Н-ської кіннотної дивізії.

III.

Фойє клубу перетворилося на галерію експонатів. Кожна частина показує те, що, на її погляд, найхарактерніше, що найяскравіше відбиває її життя та бойову підготову. Газети багатотиражні й стінні. Діаграми, гасла, листівки. Винаходи й раціоналізаторські пропозиції. Зроблене в скупих на струмент полкових майстернях, наочне приладдя...

Галерія експонатів.

Я увімкнувся в коло осіб, що сунуть поволі побіля стін, розглядаючи виставку. Лямпи не щедрі на світло — крадуть деякі деталі експонатів...

Розглядають бійці, розглядають командири. Мовчки. Серйозно. Зосереджено.

Міст. Модель. Напис-таблиця:

— З такого і такого підручного матеріалу можна найпростішими засобами збудувати мости такої от довжини і височини...

Мініатюрне військове містечко, облутане дротом телеграфу та електрики. Горять, як очі у кішки, мініатюрні лампи. Таблиця - напис: радіофікація та електрифікація Н-ського військового містечка.

Прилад запобігти перекосам, що трапляються у кулеметній стрічці під час стріляння... — Винахід тов. Н...

Візок для підвозу набоїв на позиції... — винахід групи бійців Н-ського ескадрону.

Розкладна піраміда для гвинтівок на похіді...

Ключ — винахід і виріб майстерні Н-ського полку.

Прилад для вдосконалення стрільби. І ще й ще десятки, сотні експонатів, виготовлених руками бійців і командирів, винайдених окремими допитливими винахідниками або гуртом бійців. І все це скеровано до однієї мети в одне річище: допомогти бойовій учбі, піднести її на недосяжну височінь, виконати і перевиконати пляни та показники, визначені командуванням.

Натовп глядачів збільшується. Пливе вздовж стояка. Від експонату до експонату і далі до діяграми і ще далі до стінної газети...

Діяграма:

Кращі ударники курсанти полкової школи 14 голосують за генеральну лінію партії поданням заяв про вступ до лав партії Леніна.

Подали заяв до кандидатів партії 59 чоловіка і 22 заяви до комсомолу.

Полкову школу колективізовано на 100%. Це значить, що жоден курсант-селянин не повернеться, відбувши службу, на своє окреме карликове господарство, а всі підуть у колгосп, щоб у колгоспних лавах вивершувати соціалізм у країні пролетарської диктатури...

І в нас не гірше — ведуть переклик з 13 полку. І в нас на відзнаку IX партійної конференції подали заяв на кандидатів партії 38 чоловіка та до комсомолу 30, та до колгоспу 55.

І ми не відстаємо — заявляють з 16 полку. І в нас шириться ударництво, і в нас ростуть колгоспні лави, ростуть нові люди — нові бійці соціалістичного фронту... Лише в молодих червоноармійців індивідуальним ударництвом охоплено 83%.

І так кожна частина діяграмами, цифрами, фактами заявляє партійній конференції про свою роботу, про досягнення, про життя своє боецьке.

Біля газети зібрався натовп. Сміються з карикатури. Та й як кіннотникові не посміятися, коли курсант полкової школи Гапоненко вирішив „ваньку“ поваляти, поледарювати. Вийшли чистити коней. Гудуть шкербла в руках у бійців, блищить шерсть у коней. На конях ані порошинки. А Гапоненків кінь не вичищений, бо Гапоненко не встигає. Бачте, він теж раціоналізатор, „винахідник“. Чого, мовляв, стояти, стовбичити — краще сісти й тоді чистити коника свого. Сів на конов'язь, ноги підібгав, посвистує. Любується, не чистить коня, а відпочиває Гапоненко. А товариші його на гачок, ходім горе-раціоналізаторе на судовисько боецьке! Худкор не пошкодував фарб, і милується тепер глядач з карикатури на ледаря.

Зупиняється глядач біля замітки про кіннотників 2 кульчоти, що зобов'язалися натренуватися так, щоб не менше 45% бійців уміли робити „скобку“ на коні. Зобов'язалися і схибули. Лише чотири вміють робити „скобку“...

А хіба ж на „скобці“ кінчається вправа на коневі. Ні. Програма та плян вимагає більшого. І військоре наводять свій вогонь на відставання, прориви, нездійснені обіцянки...

Так можна ходити до пізньої ночі, і вистачить матеріалів, щоб їх розглядати, щоб фіксувати увагу свою на тій величезній, напруженій роботі, яку провадять командири, бійці, провадить увесь колектив, ім'я якому — Червона армія...

Дзвінок кличе до залі...

Мою увагу приковує трибуна. Навіть не трибуна, а той червоний прапор, що ним обгорнута трибуна. Цьому прапорові місце сьогодні не на трибуні, а в музеї...

— Що ви думаєте про цей прапор? Не про гасло на ньому, а про прапор? — питаю в сусіди. Сусіда мій командир чоти. Він глянув на

мене своїми пукатими, серйозними, чорними очима, глянув на прапор і всміхаючись відповів:

— Думаю, що він так років на п'ять-шість застарів...

— Я те саме думаю, — відповів я.

Прапор цей — подарунок бійцям від якогось міського колективу. На прапорі Ленінове гасло:

— Спілка робітників і селян — підвалина комунізму.

Але на прапорі малюнок: стоїть робітник, засукавши рукава, тримає молот. Біля нього — селянин. Він у широких синіх штанах, у солом'янім брилі, у вишиваній сорочці, з косою в руках. А в даліні — вузькі смужки золотих нив...

Підійшов начклубу. Сказали йому про прапор.

— Та знаєте, це ж просто використано прапор, як червону матерію. Треба було обгорнути червоним трибуну, її і обгорнули, не звернувши уваги на той малюнок...

— Не виправдуйся, — жартівливо сказав чорноокий командир чоти. — Визнай, що є недогляд, визнай і погодься, що коли ми агітуємо за судільну колективізацію, коли ми трактором розорюємо межі й показуємо, як треба по-новому жити й господарювати — треба уникати таких недоглядів. Малюнки такі — музейні малюнки...

Товариш начклубу не сперечався. Він охоче погодився з командиром чоти.

Начподив закликав до порядку...

IV

Ранок у тумані. Туман коливався за вікном, як хвилі на річці. Незабаром сьома. Я трохи не проспав, бо, зморившись за минулий вечір, спав, як убитий, а вартовий готелю, як, мабуть, і завжди, побідавши розбудити — забув про це... Біля штабу вже стоїть кіннотник. Держить за повіді двох коней. Коні вороні. На зріст невеликі, виглядом не красуні і не басуни. Звичайнісінькі коники. Думаю: може це не мені? Колись друзі казали, що кіннотники люблять дати не кіннотникові коня неспокійного і необ'їждженого. Хай, мовляв, пограється... Не вірив я в таку вдачу кіннотників, а проте, хоч би й повірив, то мене це не стримало б і не злякало б. Колись доводилося й спати в сідлі.

Та чиї ж це коні? Підхожу до червоноармійця, питаю:

— Сказали мені, — відповів червоноармієць, — щоб о пів на сьому був біля штабу, якийсь товариш поїде з полком у поле, а що це за товариш, не знаю я...

— То, мабуть, я цей товариш.

— Коли ви, сідайте. Одього беріть... Ви не дивіться, що такий начебто миршавий — кінь, як сокіл! Ристь у нього хороша, і повіду слухає добре.

Очі у коня веселі. Стоїть, ногою тупає, вуха шулить, а вухо праве на половину зчісане.

— Що то в нього з вухом?

— То стара історія... Колись на рубанці... Сів молодий червоноармієць і рубонув. Так піввуха й злизав... А кінь добрий. Старенький, правда... Ще на поляків ходив... Ветеран, можна сказати, але молодим не здасть...

— А куди ми поїдемо? — спитав я, націлюючись сісти на коня.

— Можна поїхати назустріч полкові, можна зачекати тут, доки він проїде...

Ми зачекали. За кілька хвилин на соші з'явилися перші кіннотники. Коні йшли бадьорим кроком. Кіннотники легенько гойдалися в сідлах,

і я, дивлячись на них, пригадував великі походи за громадянської війни, коли доводилося по кілька днів не злазити з сідла, їсти і спати в цій похідній колісці...

Минув загін передової розвідки. Наближалися ескадрони. Коливалися в повітрі червоні прапорці, цюкали підкови, сунули ескадрони в поле, на загінне навчання.

Ми прилучилися до перших лав кінноти, і з перших кроків я оцінив здібності мого вороного безвухого коника. Крок у нього розгонистий, легкий, повід чує, слухає, у ристь пускається за першого бажання.

Коли комполка пустив свого на повну ристь, я побоювався, що мені доведеться відстати, але й це побоювання розвіялося, як дим. Праворуч і ліворуч залишалися позаду останні хати бердичівської околиці, телеграфні стовпи, плянтації хмільовиків... Мій кінь на сантиметр не відставав від коня комполку.

Передній розвідчий загін уже давно сховався за рясними вибалками... Головні сили наздоганяють. Це одна група війська. Інша, за плянами командування, має вийти годиною пізніше. Пляна розраховано так, що кілометрів за тридцять від Бердичева, коли передня група повернеться і почне наступ у напрямі Бердичева, — десь, у якімсь місці вона зустрінеється з „ворогом“, з іншою групою завзятих кіннотників.

Мене цікавить питання ударництва. Коли коні припиняють ристь, я розпитую командира про найкращих ударників, про ударний рух у полку.

— Не кожний з нас, — каже комполку, — оцінював як слід могутнє знаряддя ударництва. Але потім найгірші маловіри переконалися, що ударництво, як метода, скероване на підвищення бойової підготовки, дає в руки командирові могутню зброю — умій лише з неї користатися. Хто взяв на себе звання ударника, не хибить, не плентається в хвості, не огинається по кутках стайні, чи в шпиталі. Його контролює червоноармійство, а червоноармійський колектив знає, які зобов'язання узяв на себе ударник і як мусить їх виконати.

„Окремі ескадрони охоплені ударництвом на 70 — 80%. Взагалі полк тягнеться на ударний. Є значні покращення у підготові добрих стрільців і взагалі, не хвалячись, можна сказати, що наш боець уміє сьогодні битися на коні добре і в пішому ладу не гірше від стрільця піхотної частини. Узять хоч би кінський склад. Кінь для кіннотника більше, ніж звичайний друг. Кінь виконає все, що від нього зимагатиме боець, але виконає тоді, коли й боець доглядатиме коня, берегтиме його, як свої очі.

Раніш були випадки неуважного догляду за кінськими та зброєю. Скажімо, поїде кіннотник у справі. Він знає, як треба вести коня, якого алюру додержувати, але від'їхав від командира, зник з очей — і погнав коня, наче везе надтермінову депешу, наче в нього на конверті три хрестики написано... Ну, звичайно, така гонитьба шкодить коневі... Тепер такі випадки майже зовсім викоринені. Боець коня не пожене, коли цього не вимагає справа“.

Розмовляючи, ми поклали поводи, і коні зменшували крок. Нас наздоганяли ескадрони. Командир обернувся в сідлі й покликав сурмача. І за кілька хвилин залунали неспокійні звуки хемічної тривоги. Коні стривожено ворушили вухами. Дехто з бійців заметушився, збив коня з такту, а командир, не чекаючи, поки всі надінуть протигази, уже командував ристю, і дивно було дивитися на ці ескадрони, що мчали степом, мчали швидко й нестримано. Дивно було дивитись на обличчя раптом перетворені з близьких і знайомих на чудернацькі, химерні машкари...

Полк мчав через зону „отруєну газами“...

Дія почалася години о дванадцятій. Перед тим ми зупинилися перепочити в радгоспі Рея. Група бійців, зацікавившись питанням, як проведено підготовку до весняної сівби, пішла перевіряти стан сільгоспмашин. Під звичайнісінькою повіткою, повіткою, що дозволяє під своїм дахом гуляти усім вітрам, бійці знайшли борони, плужки, плужниці, сівалки і ще багато деякого реманенту, кинутого на призволяще. Цей реманент був тут цілу зиму й дощову осінь. Обсипали його сніги і поливали дощі. Металеві частини вкрилися кривавою коростою — іржею.

Бійці притягли зав. радгоспу і допікали йому, як можуть допікати згуртовані завзяті бійці...

Біля гармат скупчилося десятків зо три кіннотників. Вони оточили командира гармати й уважно слухали його пояснення про матеріальну частину, про приладдя, про те, як може допомогти артилерія кінноті в бою. Майже кожен кіннотник підходив і зазірав у панораму і дивувався, як це так можна, що дивиться він уперед, а бачить те, що позаду. Говіркий командир гармати почав роз'яснити про призматичні скла панорами, про її призначення і роботу з нею.

Поруч група бійців оглядала замок. Кіннотники торкали руками сталевий масив, розпитували, скільки важить гармата, на яку найбільшу віддасть вона може стріляти.

Так зупинившись на годину відпочити перед початком маневра, червоні кіннотники не гаяли часу, а обізнавалися з технікою, що працює поруч і разом з ними, що в бою допомагатиме шматувати ворожі сили своїм убивчим вогнем. Гарматники розповідали бійцям про свої досягнення в учбі, про те, скільки часу тепер потрібно, щоб установити рівнобіжне „віяло“, скільки треба часу, щоб батерія, ставши на позицію, відкрила вогонь і за який час вони тепер це встигають робити.

Нормативні показники завойовано.

Збоку від гармати ті бійці, що приїхали найпізніше, водили своїх коней, щоб вони прохолоди. А потім хвилину за десять дістали соломи, накрутили закруток і тих коней, що спітніли, почали шарувати соломою.

Я згадав слова комполку про перелім у збереженні коней. Так, дійсно, боець твердо знає вартість коня для кіннотника, а тому пильнує, доглядає, оберігає його, як щось найдорожче...

Сурмач засурмив збір. Збиралися хвилину й рушили бадьорим кроком з радгоспу в напрямі соші. Розвідачі принесли звістку, що ворог наближається до того району, далі якого його треба не пустити...

Я прилучився до першого ескадрону. Командир ескадрону показує своїх кращих ударників.

Ось їде легко-кулеметник Погрібний Олександр. Високий на зріст, він наче прикіпів до сідла. Уважно дивиться на шлях, напинає поводи, а потім, сміючись, щось каже чи то коневі, чи то сусіді, що їде поруч. В ладу розмовляти не можна.

Це знає Погрібний. Але йому кортить щось сказати, і він, не озируючись, цідить крізь зуби якісь, мабуть, смішні слова, бо навколо вибухає веселий регіт. Командир ескадрону озирється і... бачить лише зосереджені, серйозні обличчя бійців.

— Товариші, не забувайте, що ви в ладу і команди вільно не було. Це ви, Погрібний, смішите людей? — Погрібний зніяковів, напнув поводи і полоскотав боки коневі острогами...

— Хороший хлопець, — дає мені командир ескадрону характеристику Погрібного, — робітник, комсомолец. Для товаришів хороший товариш, для учби прекрасний боець. Він ударник не лише в учбі. В ескадроні

були неписьменні. Погрібний узяв зобов'язання навчити товаришів. Навчити по-вдарному, щоб до Першого Травня неписьменність у ескадроні була цілком зліквідована. Зобов'язання Погрібний виконав... Серед молодих червоноармійців, надто серед комсомольців, є справжні ударники, що правлять за зразок загальній масі червоноармійства...

Ми від'їхали вбік і зупинили коней. Повз нас простували вершники. Командир очима вказував мені кращих ударників-комсомольців, завзятих кіннотників, активних в учбі і в культурно-освітній та політичній роботі. Ось їдуть — Задеба, Білобров, Білогорців, Носачов, Жуковский і ще й ще вірні сини пролетарської держави.

Від спостережень мене відволік комполка. Він наздогнав нас, примкнувся до нашої групи й стежить за рухом колони.

За кілька хвилин комполку звертається до командира ескадрону:

— Скажіть, товаришу комеск — перевірено ковання коней?

— Так, товаришу командире, перевірено...

— Мабуть, погано перевірено. Я бачу вже з чотирьох коней, що клацають підковами. Далі поїдемо гірше буде...

Ескадрони проходили далі. Я стояв обіч шляху й кивав головою, здоровкався з тими бійцями та командирами, що з ними за цей короткий час перебування в ескадроні встиг познайомитись.

В третьому ескадроні впізнав Фоміна Олександра, кращого вдарника. Він селянин. До полку був одноосібником. Десь далеко в Ульяновській окрузі. Покинув своє господарство, і, мабуть, коли йшов до армії, зовсім не думав, що не вернеться до старого життя. А тепер працює в гуртку колгоспників, готується до боїв да нове культурне, соціалістичне життя... Його знають у ескадроні, як кращого вдарника, що не знає, що таке дисциплінарне стягнення і в учбі перед веде...

Я впізнав Юношева Сергія, молодого хлопчину, вродливого і чепурного. Він добровільцем прийшов до лав армії. Юношев комсомолец і кандидат партії. Робітник-мастильник з Уральської області. Він закоханий у Червону армію, надто в кінноту. Ця любов до армії покликала його в червону частину, і тепер він зразок навіть серед кращих ударників.

Я впізнав Каширіна Павла, ударника, командира чоти. Його чота найкраща в ескадроні, його бійці мають заохочення від командування і майже зовсім не знають дисциплінарних стягнень та кар.

Я впізнав... О, я багато впізнав сьогодні своїх нових знайомих! Для мене вони — нові знайомі, для країни вони — нові люди. Нові люди, що їх породила соціалістична доба.

Повз нас то ристю, то кроком проходили бойові ескадрони.

Командир полку запропонував мені поїхати вперед подивитися, як організовано розвідку, як їдуть ескадрони на зближення з невідомим ворогом... Ми поїхали...

VI

Назустріч нам летить верхівець. Над головою тримає якогось папірця. З коня на землю падає біла піна. Кінь пролетів щонайменше кілометрів зо три. Боєць, мабуть, везе важливі відомості, бо щоразу натискує острогами коня, і навіть побачивши командира полку, не напнув поводи, не зупинився, а голосно крикнув:

— Командирові третього батальйону донесення, — і помчав далі.

Командир полку рушив туди вперед, де зустрілися розвідки „ворогів“. Десь далеко лунали поодинокі постріли. В повітрі, як то, кажуть у таких випадках, пахло порохом.

Праворуч за шляхом стоять два верхівці. Один держить коня за поводи, другий підняв коневі передню ліву ногу й уважно розглядає копита.

— Що там таке? — запитав комполку.

— Розкувався... Оглядав звечора, начебто все було як слід, а сьогодні диви—уже й підкову загубив...—і червоноармієць розгублено вдарив себе долонями по стернах.

— Погано оглядали, товаришу червоноармієць. Ви якого ескадрону?

— Третього...

— Добре... Ведіть коня геть туди, бачите оті хати, — показав комполку рукою назад, туди, звідки ми щойно приїхали. — Там ветеринарний фельдшер і коваль... За півкілометра ми зустріли ще розкованого коня, а згодом ще двох. Комполку розсердився.

— Чорт зна що! — лаявся він. — Виїхали, не оглянувши коней як слід! От і маєш наслідки! Тридцять кілометрів проповзали, уже й коні босі. Бачили, скільки разом розкувалися? Вони для операції непридатні... І все з одного ескадрону...

Пізніше комполку зауважив комескові й ветеринарному фельдшерові, що недглянули коней як слід, щоб запобігти такому явищу, яке трапилось на марші.

— Коли розковуються коні, значить у ескадроні недосить міцно підковано уважність командирів, — сказав комполку на закінчення. — А командир повинен знати не лише, як підковано його коня, а як підковано коней цілого ескадрону. І уявіть собі, — звернувся комполку до мене, — таку картину. Наш полк одержав наказа вирушати зранку. Наказа одержано звечора. Ще навіть не смеркло, як командир, проінструктувавши начсклад полку, дав наказа готуватися до виступу. Марш був розрахований кілометрів на двісті. Часу на це дано максимум дві доби. Це, коли не будуть одержані додаткові дані про ворога. Може й цей час доведеться скоротити. Наприкінці другої доби передбачалась зустріч з ворогом і бій. За даними розвідки ворожі кіннотні частини мали напрям у тил нашої основної групи. Треба було розвідати не лише сили, напрям і наміри ворога. Треба було, розвідавши, відкинути його назад, або розкришити так, щоб він перестав бути небезпечним. Від цього залежав успіх нашої операції. Ранком ми вирушили. А надвечір у ескадроні розкувалося відсотків на 15—20 коней. Коні босі не можуть далеко йти. Коли ж залишаються коні, залишаються з ними й бійці. Отже, з неуважности командирів, недогляду червоноармійців, ще до сутички з ворогом частина втратила для бою відсотків 15 своїх бійців. Командир, зваживши все, вирішив затриматися на годину і оглянути всіх коней. Змобілізували всіх полкових ковалів і бійців, що розумілися в ковальській справі. Командир не хотів утратити таку велику кількість бійців, а затримавшись оглянути й підкувати коней, ризикував прогаяти найдорожчу годину. Він міг дати ворогові просунутися до важливих рубежів, ініціатива була б у ворожих руках. А це все зменшує шанси на успішне завершення операції. Отже через підкови вся операція могла бути під загрозою... — Кілька хвилин комполку мовчав, а потім знову забубонів.

Безперечно, такої історії не було. Це я вигадав, але така історія могла бути. Що це так, свідчать випадки, спостережені сьогодні. Пройшли тридцять кілометрів, і коні розкувалися, „роззулися“...

Довго ще командир не міг заспокоїтись, згадуючи розкованих коней. Ми зупинилися біля хаток, що, розкарячившись, угрузли в землю праворуч шляху.

Біля половника стояло три гарматники. Два біля бусолі і третій встановлював на триніжку стереотрубу. У вибалкові за хатами причаїлись гармати. За хатами коноводи тримали коней. В шибки по вікнах визирали стривожені жіночі обличчя. До хати принесли драбину, і командир батареї поліз на дах. Він довго роздивлявся в бінокля, а потім впевнено сказав:

— В гайку, що праворуч шляху, скупчилося кілька десятків ворожої піхоти. За гайком помітно рух кінноти. А ще праворуч на взліссі стоїть ворожий кулемет..

— Що ви маєте робити? — спитав комполку.

— Батерія стоїть на позиції готова до бою. Я відкриваю вогонь по кулеметах, щоб не дати ворогові вогнем затримати наступ наших бійців. Коли здійму кулемети — перекину вогонь на піхоту, що концентрується в гайку... Наблизився начштабу й доповів, що:

— На лівому флангові проводитися демонстрацію, просто — спішений ескадрон теж демонструватиме наступ, а основний загін у кіннотному ладі піде праворуч у обхід, щоб несподіваним наскоком з тилу чи з флангу збити й розбити ворога...

Далеко на відкритому полі посувалися вперед бійці. Вони наче переплигували з місця на місце і все вперед. Лунали часті постріли. Ворог нервово відповідав вогнем своїх кулеметів. Командир батерії віддавав останні розпорядження. І незабаром телефоніст повідомив, що батерія відкрила вогонь. З правого флангу ледве чути долетіло подерте на шмаття ура. Штурмовий загін пішов у атаку...

За три чверті години командири нашої частини і частини „ворожої“ зійшлися в полі. Зійшлися, щоб розглянути, як проведено операцію, щоб з рішучістю справжніх червоних кіннотників розкритикувати огріхи, вади, помилки, припущені на цьому навчанні.

А потім керівники навчання робили висновки:

— Навчання загінне проведено значно краще, ніж проводили його раніше. Це свідчить про те, що командири пішли далеко вперед в опануванні складних форм сучасного бою. Чудово працювала розвідка.. Але працювала вона чудово лише доти, доки не сталася сутичка. Під час бою забули, що треба продовжувати розвідку. Розвідку фактично припинили, і ця помилка, що траплялася на навчанні й раніш, і досі повторюється. Обидві сторони майже однаково розробили плани наступу. Група, що наступала на Бердичів на лівому флангові й просто, провадила демонстрацію і готувала на правому флангові рішучий удар. Та група, що обороняла підступи до Бердичева, своїм правим флангом демонструвала і на лівому готувала удар. Штурмові загони двох груп зустрілися, і це скувало дії обох частин. Операція не мала того розв'язання, якого бажали її організатори...

А пізніше, коли залишилася лише наша група, комполку ще раз згадав про підкову...

Я стояв біля свого беззубого. Він нетерпляче бив копитом землю і гриз вудила. Раніш, ніж сісти на нього, я оглянув копита...

— Чого придивляєтесь? — спитав коновід і всміхнувся. — Я сьогодні раніш, ніж подати вам коня, оглянув ноги йому, змінив та попригвинчував шипи. У мене ще не було такого випадку, щоб кінь підкову загубив... Сідаючи на беззубого, я пригадав хороше речення комполку:

— Коли розковуються коні, значить у ескадроні недосить міцно підковано увагу командирів...

Але в полку в цілому уважність до головного й до дрібниць підковано добре. Про це свідчить чудовий вигляд коней, уміння командирів керувати своїм підрозділом у сучаснім складнім бою, уміння червоноармійця виконувати як слід завдання в бою і поза боєм.

Сонце повисло на заході. Полк повертався в касарні, щоб по обіді відрядити делегацію вдарників рапортувати дев'ятій партійній конференції про свої досягнення, про свою готовість під проводом комуністичної партії завзято і вперто боротись за генеральну лінію, за п'ятирічку в чотири роки, за дальші, ще блискучіші показники бойової підготовки.

ВІКТОР ВЕР

НА БЕРЕЗІ (21 КВІТНЯ 1919 Р.)

(з поеми „Інтервенція“)

Неспокій!
Хай живе неспокій!
Щохвилини неспокій росте.
Шторм іде
заколот в місті.
Червоні там
де починається степ...
Невпинно
засідає спілка металістів.
Вулицями міста
підсилена варта.
Натовпом захрясли
беріг і пристань.
— в ескадрі не жарти!
В ескадрі алярм!
— слава кораблям!
Кінець
буржуйській муштрі!
... лине в криках земля
човнам назустріч!
На вибухах весел
раз-два! раз-два!
спини
в напругах тугих дуг.
Матроси! Матроси!
матроська братва!
розпорюючи сине шитво бухт.
Кожен руки
раз! раз!
мах.
Кожен човен
раз! раз!
до пристані!
Флагів трикольорових
нема!
Колір один
стягом в бризки тони!
Вибухи весел
Раз-два! Раз-два!
Ніколи так весело
в лице шквал.

Ворогами були
 — тепер ближчі за брата!
 матроси — салдати
 чужої землі.
 Матроси!
 Матроси!
 до Графської човни.
 І в натовп
 матросів виносить
 — камрад!
 так разом тепер на них?
 — Нехай гармати ще в них
 — ні чорта!
 скільки нас навколо
 — диви!
 — Більшовик?
 — Так!
 Je suis ainsi lilchovik!
 Так!
 без матросів
 їм край!
 — Браток!
 Братішка!
 Камрад!
 самі тепер хай
 мідяшку драють,
 ми тепер разом
 за владу рад!
 Збільшується,
 збільшується метушня...
 прибувають,
 прибувають матроси
 на пристань.
 Натовп патрулі зімняв,
 переповнюючи площу
 до Катерининської
 від Кіста.
 Кроком!
 Піднось високо!
 Ліва
 на борт!
 Прапор червоний
 підносить високо,
 підносить матрос
 з „Мірабо“.
 Слова!
 Слова,
 що вибухають як гранати
 — Хай живе
 революція світова!
 — Слава
 російському пролетаріатові!
 На вулицю похід,
 шикуючись в лави,
 на вулицю похід,
 прапор на чолі.

Закипає в горлянках,
роти обпікає лава
громових
непереборних
слів.

Роздуває ребра
шквал.
В небо
„Інтер-
націонал“!

Йдуть ноги
від Графських колон.
Ніколи такого
ще не було.

Поруч,
поруч
блюзи робітничі.
Поруч,
поруч
матросських уніформ.
Рве,

рве роти шторм,
патрулям
задуваючи
в вічі.

Від цього шторму
гвинтівку кинь!

Від цього шторму
багнет кинь!

Кидай перев'язь
к бісовій матері!

Патрулі!
йдуть робітники.

Патрулі!
йдуть матроси
пролетаріату.

Ваш обов'язок
стріляти в них...

Патрулі?!
Патрулі! Дисципліна?!
Comrades!

— ми з вами!
з голів

геть шапки
і об землю приклад!

Далі!
збільшується,
збільшується рух,
навстяж всі вікна
міста,

з одного вікна
матросам до рук
передають
прапора

металістів.
Катерининською;

Морською
повагом
похід.
Разом?
Разом!

Екстатичність промов.

З плеч,
з бальконів
оратора охріп...
промова...
„Інтернаціонал“
знов...
Промови...
— мова все-дно яка...
Слова — не слова,
— розривні гранати.
Натовп
без слів розуміє моряка,
кожного з натовпу
— оратор.
— Заприсягаємось
— не повернем гармат!
Заприсягаємось
— не піде проти брата брат!...
Заприсягаємось
розірвем блокаду!
примусимо буржуйських гадів!
Радість

сколихує груди до дна,
одна радість
лютує ряди,

і знов
знов скипає „Інтернаціонал“
мовами двома
— мотив один.

Повагом похід...

Морською...

Заливає її

Поруч з матросом

блюза робітнича.

Скоро вам, скоро, буржуї,

скоро крити вам

буде

нічим.

Повагом похід...

Раптом — стоп!

Раптом спиняється рух ніг...

Хто такий?

Хто?

спинити міг...

— Що? де?

спиняється вал...

Ляйтенант серед вулиці

зблід

— іменем командувача

наказую вам

повернутись на кораблі!
Гнів!
неймовірний гнів!
голови підіймай,
випростуй спини!
— нема більш для нас кораблів!
— нема більш

для нас
батьківщини!
Рух ляйтенантових рук
Постріл!

Постіллю брук
для тіла,
для рук,
що прапор підносили...
Прапор кривавий,
прапор „запасних“
матроса вкривай
з голови до ніг!

Ні!
Не може бути,
ні!
Тут же діти й жінки:
Натовп беззорокий,
вони
без зброї з кораблів.

Плі!
Не видно салдат
диму з-за
залп!
залп!
— назад!
— назад!
Паніка
Біг
Тисяч ніг...

Нігті в брук!
(Слухайте сурм гру!)
валиться,
ліг...
(Слухайте сурм гру!)
— плі!
— плі!

валиться,
ліг
труп на труп
на брук
— плі!
— плі!

Вулиці горло
перегриз жах
закляк
переляк!
В спазмах тіло
підводиться на руках
трах-та-ра-рах!

На землі
серед стогону й криків
в корчах тіла.
— Запам'ятайте до-віку
— Плі!
на брукові трупи...
плі!
вкупі

Вкупі
в смерти вкупі навік
Поруч
матрос і робітник!

Д. ГАЛУШКО

ТАБОР АРАСЛАН-БЕКА

Новеля

1922 рік. Серпень. Майже вся закордонна капіталістична преса друкувала телеграми від кореспондента „Таймс“ із Кабула.

„Більшовицьке військо порушує міжнародні права. Полк червоних, прорвавшись у неутральну смугу, розгромив виселок мирних мешканців-узбеків, втікачів із збільшовиченої Бухари. Червоні зруйнували виселок, захопили майно, жінок, худобу. Хижакі захопили двох англійських туристів — журналістів Лейді і Лайді. Вимагаємо права“.

Три місяці наш ескадрон у піщаному степу на півдні Бухари. На півдні, біля афганського кордону день-у-день півторає червоних бійців гаялись за невловимою ватагою басмачів¹⁾ під проводом Араслан-бека, керівника загону бандитів, фанатика мусульманина, розпусника й садиста. Ватага пробралась з-за кордону й господарювала в кишлаках²⁾.

Багато кишлаків зруйнував Араслан-бек. Під шаблями його головорізів вмирала не одна сотня бухарців, прихильників Радянської влади. Багато сміливих жінок головами наклали за порушення шаріату³⁾, за скинення паранджі⁴⁾. Плач, зойки беззахисних мешканців тихими ночами разом з вогнистими язиками полум'я підпалених хаток десь тонули в темряві. Ідучи слідом за ватагою бандитів, ми натрапляли на неймовірні страждання трудящих дехкан.

Вони розповідали нам про суд Араслан-бека, про найулюбленіші способи знущання проводиря бандитів, про садистські катування, які він застосовував до своїх ворогів.

Господарство, майно вбитих грабувалось, розподілялось серед бандитів, а що краще, басмачі забирали з собою.

— Отак Аллах⁵⁾ праведний наказав карати віроодступників, — казав проводир басмачів. Сто днів гонитви за Араслан-беком виснажили коней і людей ескадрону. Сипучі піски стирали копита, пісок заповнював кожну пору людської істоти. Коні схудли, втомились і ледве пересували ногами. Бандити, грабуючи людність, тікали на південь, вибираючи найважчі шляхи, по змозі засипаючи колодязі.

— Далі не їдемо... Кінець... Отут і зимуватимемо. Араслан-бек утік і назад не повернеться, — заявив командир перед усім ескадроном, коли ми зупинились на майдані одного містечка.

¹⁾ Басмачтво — бандитизм у Середній Азії.

²⁾ Кишлак — село.

³⁾ Євангелія — кодекс прав мусульман.

⁴⁾ Довгий до п'ят халат, що закриває всю постать жінки, коли вона виходить з дому.

⁵⁾ Аллах — бог.

— Розсідлуй коні, відпочивай. Оце наша залага, оце тут стоятимемо. Досить по-дурному бігати за боягузом бандитом. — Де староста, — звернувся комеск до присутніх тубільців. — Нехай іде до мене.

З натовпу тубільців вийшов поважний бай¹⁾ з високо замотаним тюрбаном на голові, з сивою пишною бородою, вклонився й тихо відвів:

— Я тут, великий командире. Ми всі до послуг могутніх лицарів червоних. Наказуй, що робити. Їжа людям і коням, спокій хоробрим забезпечено.

— За все, що нам потрібно для ескадрона, платитимемо. Я платиму. Наказую вам, дехкани, нічого не продавати на вивіз. Відбиратиму все. Дивитимуться мої люди і на той крам, що привозиться до містечка. А покищо прошу старосту дати приміщення ескадронові он у тому районі...

* * *

Ескадрон у містечку Хургала. Місяць відпочивали, поширюючи чутки, що не збираємося воювати з Арасланом.

— Узун кулак²⁾ — східній радіо-телефон. Він розповсюджує новини на Сході. Новини там ширяться з неймовірною швидкістю. Те, що казав командир ескадрону, коли зупинилися в Хургала, за день поширилось за сотні верстов. А тов. Панченко, царської служби унтер офіцер, завзятий кіннотчик, відданий командир, добре знав вдачу, звичай Сходу. Сам бо ріс у Бухарі. У Хургалі він швидко здобув авторитет у баїв, імамів. Днями просиджував у чайхані³⁾, говорив про радвлadı, якої не поспішав застосувати у містечку, вміло використовуючи старосту та колишніх керівників містечка — багатіїв.

А вночі, вечорами, Панченко й політкерівник дивізіону Коваль, сиділи у будиночку над папірцями та мапою. Плянували, записували, радидились. У штабі дивізіону вікна завжди щільно завішено і зачинено. Що там робиться, ніхто не знає. Хто буває в командира, теж невідомо. Червоноармійці пильно охороняють спокій у містечку, затримують усіх, хто порушує наказ старости Габібули, — не ходити пізніше від 9 годин.

Багатьох вірних прибічників великої справи боротьби пізнав Панченко в містечку через двох своїх помічників, старого філософа чередника Садір-Алієва і батрака бухарця Мімахаєва, що з нами проїхали всю Бухару, що свою відданість радвлadı довели в боях. Вони мало не щодночі обговорювали з Панченком новини містечка, ділились вражіннями, складали пляни майбутньої боротьби.

— Командир! Командир! Тільки мій плян. Тільки байга⁴⁾. Садір Алієв думав над ним дні й ночі. Тільки байга! Табір Араслан-бека на кордоні за 30 верстов. Байга 5 верстов звідси. Ми їдемо на байга...

* * *

Полізли чутки містечком, кишлаками. Про байгу з нагоди 80-річчя хургальського старости бая Габібули. Вся округа знала про свято. Бухарці хвалили командира, що прихильно ставився до свята, дякували за увагу до бухарських звичаїв. Раділи, коли довідалися, що червоні бійці братимуть участь у байзі.

— Ой добре, добре тов. командире! — заявив Габібула. — Добре! Роблю байга, якої не знала Хургала.

1) Бай — багатій, куркуль,

2) На сході звичай: той, хто одержав новину, розповідає її кожному зустрічному.

3) Східня кав'ярня.

4) Національне свято.

А вночі, коли Панченко, політкерівник Коваль із Садір-Алієвим, Мамахаєвим та командирами обговорювали деталі наскоку на табір басмачів, бай Габібула сидів у маленькій кімнаті й тихо розмовляв з таємним посланцем.

— Перший день байги нічого не робить. Другий день перебити й там, і тут. Всіх. До одного, щоб живої кістки не залишилось від червоних шулік.

— На, передай Арасланові цидульку — іди... нехай тобі допоможе Аллах. Ти в мене сьогодні, і вчора, і ніколи у дворі не був. Прощай!..

Наближався день тою¹⁾. Місто байги щодня, щохвилини відвідували сотні верхівців. Видно було, що готується велика байга. Мали відбутись різні стародавні гри. Панченко, Коваль і всі червоноармійці наче тільки й жили тим, що скрізь розмовляли з бухарцями про байгу. Вони виїжджували коней, тренувалися. А в потайних стайнях стояли запасні коні, їх теж тренували, але вночі.

Напередодні байги Панченко видав наказ по залозі: „Щоб відзначити 80 рік життя поважного старости, наказую червоноармійцям поїхати на байгу і взяти в ній участь. Вважаю, що баран буде наш.

Узун-кулак працював справно. Араслан-бек знав про наказ за чотири години після його оголошення. Він сидів за столиком у товаристві двох англійських офіцерів, що вже півтора роки жили тут, і трьох помічників, обговорюючи плян наскоку на дивізіон.

— Хоробрий харе, — казав офіцер. — Треба діяти так, як ти дієш завжди. Рішуче, немилосердно. Нехай віроодступники спокутують. На байзі першого дня нападати не можна. Другого дня напасти, хай барана беруть вони. Ми надсилаємо ватагу й на Хургала. Чув, що Панченко наказав „взяти участь усім“. А хто місто оберігатиме? Хто? Ми „обережемо“. Ми заберемо їхні запаси, зброю, кулемети. Ми поквитуємося за все. Суперечили цьому плянові найближчі помічники Арасланові — Іскарбек та Какум-бек. Але суперечки припинив голос ватажка.

— Нехай буде так! Немає бога, крім Аллаха, і Магомет його пророк! Нехай буде! Першого дня завзято б'ємося на байзі. Другого посилаємо ватагу на чолі з Керім-беком до Хургала, а Канум-бека на байгу. Пойдете, пане офіцере?

— Якщо пан Араслан-бек дозволить, — всміхнувся поручник з інтеліжан сервіс, Лекстон, передбачаючи вдалий наскок басмачів і легку перемогу над захисниками залози.

* * *

— Іскар-бек! Дай десять моїх охоронників для особистої охорони пана Лекстона...

— На байгу! На байгу. Їдьте на байгу, що її влаштовує староста Габібула, їдьте на той! Нехай правовірним Аллах дарує багато років життя. Покажіть свою спритність з моїми джигітами. Позмагайтесь з недосвідченими червоноармійцями, що беруть участь у байзі, — передавав узун-кулак по всій окрузі. І плили степом піщаним каравани до балки Узкалик, де мала бути байга.

Між Хургала і табором Араслан-бека снували верхівці, перевозили вказівки, зведення. Події розгортались наче за пляном. Саме так, як цього бажав бай Габібула, і Араслан-бек, і англійські офіцери.

Події розгорталися так, як хотів цього Панченко і Коваль. Все місто знало, що червоноармійці виїждять на байгу, залишаючи в залозі кілька вартових охороняти зброю, кулемети, їжу.

¹⁾ Той — святкування.

— Ускочимо ми, товаришу командире, — казав одного вечора боець Таркуша Панченкові. — Залишимо наших 40 чоловіка, як це вже відомо всій Хургалі, а Араслан-бек набіжить, переб'є людей, забере зброю, — висловлював свої думки червоноармієць.

Бо чутки вже йшли містечком, їх знали і червоноармійці.

* * *

Свято настало золотого серпневого ранку. Сонце виглядало з-за обрію, розливаючи блиски по піщаному морі. На схід жовті піски, на захід — зелений степ. Річкою межуються вони. Між піском і степом зеленим, де річка вигнулася коліном, де зелений клин ген-ген розіслався до високого кряжу, мала відбутися байга.

Високий пологий кряж уквітчали тисячі різнобарвних халатів та тюрбанів. Площею, де весняної повіді розливається річка, їздили верхівці, махаючи нагаями, голосно розмовляли про байгу, гарячили коней. Найбільше розмов про синів Габібулиних. Їх аж троє мали брати участь у байзі. Коні їхні, як і багатьох стояли із позав'язаними очима. Кажуть, що Габібула сам особисто доглядав цих коней, заведених у темному льоху. Три тижні вони не бачили світла. А ось як розв'язуть коням очі, скакуні оскаженіють від соняшного проміння й будуть лізти туди, куди скерує їх повід верхівця.

Прибуло душ сімдесят верхівців червоноармійців. На чолі з Панченком і Ковалем. Сам Габібула і кілька старих бухарців підійшли до командирів.

— Широ дякуємо хоробрим воякам, що поважають святі звичаї наші вікові. Широ дякуємо командирові, що дозволив воякам брати участь у святі.

— Позмагайтесь з нашими юнаками, навчіть їх спритности, — улесливо шамотів старий бухарець.

Коли баї відійшли від червоноармійців, до Панченка підійшло кілька розвідувачів-бухарців, що вештались серед натовпу, доки не було червоноармійців.

— Араслан-бека немає. Є його помічник. Є душ 30 його людей. Братимуть участь у байзі, вибиватимуть очі нагаями. Сьогодні нічого не збираються робити. Говорять про завтра.

— Так от що, товариші, робіть, як учив. У байзі беруть участь тільки товариші, які виросли тут на сході, а решта хлопців сиди, стережи коні, не кидай зброї і дивись.

Окремим таборцем їздило полем душ сорок басмачів, звичайних бухарців, що з наказу Араслан-бека брали участь у байзі. Помічник Араслан-бека суворо спостерігав поведінку червоноармійців. Він побачив, що тут їх душ сімдесят. Виходить, половина охороняє Хургала. А, здається, правильно говорив офіцер, правильно! Побачимо, що буде завтра.

Подем пролунали глухі звуки сурмачів.

— Зараз байга! Зараз велика байга! Завтра буде більша! Зараз кинуть барана! Нехай спритні верхівці його ловлять! Шановний Габібула, імам¹⁾ Галібаєв спостерігатиме байгу! Сам хоробрий командир дивитиметься! Готуйтеся, готуйтеся! — кричали довготілі дерев'яні сурми.

Півтори сотні верхівців збилося біля кручі, чекаючи, коли туша тільки що зарізаного барана полетить їм на голови. Коні тупали копитами. Хвилювалися верхівці. Раптом тисячі горлянок закричали — а-ай-ай-ай. З кручі полетіла бараняча туша.

¹⁾ Настоятель мечеті.

Коні ставали цапки, скакали, бились, натискувались одне на одного верхівці. І раптом усе змішалось.

Кінь, на якого впав баран, неймовірним стрибком вискочив з кільця, розплатався над землею. Верхівець, пригнувшись до гриви обличчям, обома руками тримав за вовну баранячу тушу. Але десятки копит засікли коня й верхівця, бараняча туша пішла гуляти з рук у руки. Скаженіли коні від різких ударів нагаїв, наливалися кров'ю очі у верхівців, що били коней, били одне одного в обличчя. Галасував натовп, кричали, лаялись учасники байги. А між криком і бійкою сотні рук пнулися до баранячої туші, сотні очей впивалися у верхівця, що захопив барана.

Спокійно спостерігали бійку баї, спокійно дивився на неї і Панченко. Уважно поглядали на натовп і верхівці червоноармійці, що стерегли коні. На майдані билися люди, ламали кіньми одне одного, вибивали нагаями очі, роз'юшували обличчя.

Панченко дивився на своїх хлопців, що до половини кола байгового поля у бійці участі не брали, а тільки, щільно притискуючись один до одного, гналися за байгарями. З половини кола кілька червоноармійців виринули з гурту і, махаючи нагаями, почали врізуватися в бійку. Знав Панченко, як діятимуть хлопці. Знав, що до кінця байгового майдану першими прийдуть саме бійці з баранячою тушею. Садір-Алієв два тижні вправляв цих тридцятьох для участі в байзі...

Знов заграли сурми.

— Завтра, завтра! Завтра ще більша байга, завтра сто червоних бійців братимуть участь, завтра той, хто приведе барана, великої нагороди дістане від Габібулі..

Коли сонце зайшло, на полі байги, на кряжу вогники горіли. Варили узбеки їжу. Обговорювали сьогоднішню байгу, розмовляли про завтрашнє свято. Велике, розкішне воно має бути. Не поскупився Габібула, розщедрився баї. Командир обіцяв нагороду переможцеві.

— Ну буде байга, ну буде сміх, ну іграшка буде!

* * *

В таборі Араслан-бека не раділи. Іскар-бек і капітан Байні-хан споряджали ватагу басмачів на Хургала. Найкращих коней, найкращих людей — наказав Араслан-бек, цього вимагав Байні-хан-капітан. Цього вимагав Лейді хан-поручник. В Хургала треба знищити червоних, треба їхні запаси забрати, треба перебити потім червоних собак.

Ханум-бек та Лейді-хан-поручник їхали на байгу. На байзі почнуть стріляти — хай відступають червоні в Хургала, де на них чекатимуть Іскар-бек і Байні хан, що переб'ють залогу.

— Дій, брате, дій, — писав Габібула Араслан-бекові. — Завтра байга почнеться рано. Командир дав наказ виступати до світу. Нехай Аллах тобі допоможе!

В Хургала теж не всі спали. Сто п'ятдесят чоловіка червоноармійців спати й не збиралися. Скоро вернулись до містечка, почали збиратися. Та й то недовго, бо ті, що залишались удень у містечку, все приготували, все впакували. Залишилось тільки схопитись на коней і виїхати.

Садір-Алієв перевірів підготованість і радий повернувся до Панченка:

— Хорош ребят, хорош. Усьо делім. Всьо. Іді, товаришу командир, Габібулі. Скажі, скажі что нібуť, нельзя молчать.

Поїхав Панченко й Коваль до Габібулі. Пили чай, люб'язно розмовляючи, хвалили звичай узбеків, мріяли про завтрашню боротьбу, бажали надобраніч старому. Завтра рано-рано виїжджаємо на байгу.

А тільки звернула стрілка годинника з дванадцятої, весь ескадрон сидів уже на конях і тихо-тихо виїздив з Хургала...

Вирядивши Іскар-бека та Ханум-бека з офіцерами, Араслан-бек почував себе неспокійно. Він непевно ходив по килимах намету і мріяв — розбити дивізіон, захопити Панченка — яка здобич! Живого впіймають командира. Всі десять басмачів, найвірніших його співробітників, яких заарештувала радвлада і які сидять у в'язницях, за Панченка можна вимінити. А зброя! Він продасть її і золото закопає в горах. Про це знатиме великий Анер-паша, про це знатимуть за кордоном. Капітан Байні обіцяв йому медаль за це привезти від далекого могутнього короля.

Думки перейшли в гарем. Перебираючи в пам'яті жінок, Араслан не міг зупинитися на жодній з куплених красунь. Грехтен Нац — сувора. І краса у неї кам'яна. Англійська леді Чермен — холодна, як лід, Люсі французька, що її привіз Байні-хан — дуже гаряча. Російські красуні-дівчата плачуть по півроку, але всі вони люблять Араслана, всі вони шукають його ласки.

— Піду до них, когось виберу, — і Араслан ударив у долоні.

— Веди до гарему, — наказав він джурі.

У гаремі пахощі туманили голову. Здорові істоти наповнили кімнату гарним м'ясом, обмотаним у серпанок, у прозорий, як соняшне проміння, одяг. Тіла тепліли, м'якли й нервували Араслана.

— Люсі, дай мені могутньої води.

Француженка, діставши пляшечку, взяла яблуко й капнула у розріз три краплі.

— Пий, добрий, і будь молодий.

Збудні ліки підняли настрої беків. Він важко дихав, червонів, масними очима дивився на півголих жінок, вибираючи кращих із них.

Пролунав постріл, а потім шакалами заверещали кулемети. Жінки поспохлопувались, здійняли галас. Очманілими очима дивився Араслан, прислухаючись до криків, а потім промсвив:

— Любі мої, не кидайте мене! — І поліз за драпування...

* * *

На табір басмачів налетіли перед сходом сонця. Годин за три перед цим виїхало дві ватаги бандитів, щоб розгромити ескадрон червоних, напавши на нього в Хургала і на байзі.

Старий Садір-Алієв добре знав, як розташовано табір, знав, де склада новенької англійської зброї, що діставав Араслан від пачкарів. Знав Алієв, де повинні бути сховані скарби, що награвували бандити. Знав, де міститься сам Бек, де його гарем. Вчора їздив старий чередник до табору, возив він цидулку від Габібулі. Не йому Габібула давав до рук цидулку, а своєму вірному холопові Курбаєві, що зараз переодягнений, був у ескадроні за червоноармійця.

— Командире, командире, який у нього табір! У горах на кордоні — ціле місто. Намети, будинки, охорона, кулемети й гармати. Табір тортує в Афгані. Звідти зброя, звідти їжа, коні арабської крові. За красунь вимінює Араслан коней добрих. У нього гарем красунь. У його помічників теж по декілька дружин. У Араслана є два офіцери, приїхали з за кордону. Вони йому дають вказівки, вони керують боротьбою. — Розповідав Садір-Алієв і про суперечки, які почалися у таборі басмачів, про те, що багато басмачів не задоволені з офіцерів, які прагнуть у Араслана, що Іскар-бек і Ханум-бек не задоволені з Араслана і пильнують слушного часу, щоб виступити проти дурного ватажка.

В горах на кордоні з Афганістаном — зелено, привітно. Табуни коней, отари овець, череда худоби. Добре господарювати Арасланові, коли все, що було кращого в бухарських кишлаках, збиралось сюди, коли з-за кордону привозили зброю, вказівки, приїздили панове офіцери, коли з-за кордону привозили чародійне питво. Вип'єш три каплі й робишся молодим, дужим, і красуні-гаремниці непритомніють від ласк Арасланових. І золото заховано в горах, і місце табору надійне.

— Не мають права червоні переступити до нейтральної смуги, — писав великий Івер-паша. — І не зроблять вони цього. Спокійно готуйся до боротьби, нехай допоможе тобі Аллах.

П'ять років бореться Араслан з порушниками шаріату. Три роки він літав у Бухарі, а потім Івер-паша наказав йому отаборитись у горах, на кордоні і звідти робити наскоки на віроодступників. І от Араслан уже два роки живе на кордоні в горах. Про нього писали в газетах, написали, що він з багатьма бухарцями втік з Бухари, де панують червоні, на кордон.

За два роки слава його, як борця з червоними, заповнила долини Бухари. До нього йшли байвські посланці з Бухари, до нього приїздили офіцери з-за кордону.

З брудного намету він перебрався до чудового будиночку. Двадцять років розбишакував у Бухарі брудний, обірваний Араслан, задовольнявся гвалтуванням жінок, а потім Івер-паша листа йому написав. Радив почати боротися з червоними, стати на захист шаріату. Тепер у нього п'ятнадцять красунь, краса яких відома далеко, далеко. Всі його бояться і слухають. І раптом постріли. І раптом крики в таборі. Глянувши у вікно, котрась із гаремниць закричала:

— Червоні, червоні...

* * *

Година — і від табору нічого не залишилось. Полум'я охопило будиночки, сивий дим розстилався в горах, табуни коней, отари овець, запаси зброї, скарби забрали червоні до Бухари на північ. Цим шляхом пішли і мешканці табору, і красуні-гаремниці. П'ятнадцять озброєних червоноармійців супроводили господарство бекове.

Сам бек, вискочивши з полум'я, переодягнений сторожем, зв'язаний сидів на коні. Садір-Алієв його охороняє.

* * *

— Так що вже все. Тільки на десять хвилин більше часу минуло. Та двоє верхівців з табору втекло, Манташов пропустив. Я Манташова роззброїв, — доповів командир чоти Панченкові та Ковалеві.

— Пустіть Манташова, віддайте зброю. Я йому наказав пропускати верхівців. Нехай наздоганяють військо Арасланове, а ми зробимо засідку. Ми їх перестрінемо, коли б вони повернулися, — тихо казав командир політкерівників.

Панченко гарцював на коні чистої арабської крові, в сідлі і зброї, оздобленій сріблом та золотом, — він трошки пишався, п'яний від перемоги.

Політкерівник поїхав до бійців, що нашвидку підживлялися.

Сурма сповістила про збір.

* * *

З півдня на північ мчали два верхівці. Від горяного кордону до містечка Хургала. Не шкодували коней з Арасланової стайні, не шкодували себе. Треба було сповістити Іскер-бека й Канум-бека, які зараз мали розбити ескадрон у Хургалі й на байзі.

* * *

Іскер-бек зрозумів усе сам, коли в Хургала не знайшов жодного червоноармійця, коли побачив у Хургала сліди недавнього перебування ескадрону. Іскер-бек послав гінця на байгу до Канум-бека, наказавши йому негайно летіти до табору, з'єднавшись з ним у Великій балді, що п'ятнадцять верстов від табору. Звідти почати наступ на табір, коли Панченко ще залишиться там.

* * *

Свято перетворилось у мурашник. Люди не знали, що діється. Люди метушились, кричали. Габібула й його сурмачі кричали:

— Правовірні мусульмани! Озбройтесь й бийте червоних собак! Ідімо в табір Араслан-бека, захопимо зброю і проженемо звідти червоних!

Тільки душ двадцять багатіїв та їхніх синів скочили на коні й помчали з Габібулою у слід Канум-бекові. А тисячі дехкан метушились полем.

* * *

Вірний служка Канумів, 15-річний бача¹⁾ Яхая, — вирвався, коли полонених виводили з табору. Він бачив, як загинув табір, і біг між горами, біг у степ, бо знав, що повернуться незабаром Іскер і Канум. Виснажений, знесилений, він вибрався з гір і плазував піщаним степом знайомою доріжкою назустріч. Він чув розмову про втечу двох із табору.

На обрії замаяли голови верхівців. Вони швидко збільшувалися і наближались. Яхая вхопив шапчину, кинув її вгору, кричав і танцював.

— Кануме, Кануме! — кричав він.

Сотня басмачів оточили бачу. Слухали, що він казав. Дивились один на одного. Перекинувшись кількома словами між собою, Іскер і Ханум, що вже дорогою вирішили поквитуватися з офіцерами, які порадили такий небезпечний наскок, вихопили револьвери й забили офіцерів.

— Це агенти червоних, це зрадники. Це їхній плян. Це їх Араслан послухав, — кричав Іскер-бек. — Табору немає. Спробуймо наздогнати червоних — або переможемо, або загинемо!

Серед басмачів пішло шепотіння. Вони ремствували на проводирів. Вони не хотіли тепер умирати. У халатах у кожного позашивано багато золота, коштовностей — умирати не можна. Треба боротись, але не тепер. Тепер треба тікати за кордон, готуватись до нової боротьби.

— Друзі, — закричав басмач Катнім, колишній цирковий борець. — Вмирати не будемо, а житимемо й боротимемось з віроодступниками, з грабіжниками червоними, тільки не Іскер і не Канум нами керуватимуть. Вони блазні, вони дурні, вони не бачать далі конячої голови. Геть їх! Ми сами почнемо боротьбу і нових доберемо способів. Ідмо до Афгану. Ідмо, приготуймося. Нехай нам Івер-паша скаже, як боротись, а тоді боротимемось. Іскер сам нападає нехай на червоних. Я знаю, де коштовності Арасланові. Ми знайдемо їх. Ми все купимо, зброю, нам допоможе Івер-паша.

— Собака, зрадник! — крикнув Іскер, націлюючись у Катніма, але чиясь дужа рука схопила бека за лікоть.

Здійнявся гвалт, крик.

— Геть Іскера, геть брехуна! Нехай Катнім керує нами!

¹⁾ Хлопчик, що займається повійством.

Під крики бандитів новий ватажок вихопив револьвер і пострілом у спину вбив Іскера.

— Ось тобі, собака, за мою любов Джалю! — пошепки промовив він, а коли тіло впало з сідла, Катнім теж скочив, вихопив шаблюку і, ставши лівою ногою на груди бекові, став йому голову і додав:

— Ось тобі за красуню Джалю, що ти відібрав у мене!

Бибравшись із гір, Яхая зустрів басмачів на рівному полі. Тут за півгодини відбувся суд, відбулись зміни. Басмачі за Катнімом поїхали вперед. За ним поїхав Ханум і нові спільники з беком Габібулою. На полі залишилось три голі трупи, яких уже встигли роздягти басмачі

* * *

— Чи довго вони торгуватимуться? — нетерпляче говорили між собою бійці. — От чорти! Стріляють когось!

— Не хвилюйся, товариші! — наше нам буде, — дивлячись у бінокль казав Панченко. — Чи не повернуться вони?

Постріли трохи збентежили командира. Він знав, що серед басмачів щось трапилось, що потвердилась думка Садір-Алієва про розбрат у таборі. Коли повернуть назад — значить, піддалися, коли не повернуть — значить тільки сварка.

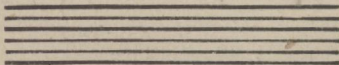
Ватага прямувала в гори. Обережно дивлячись уперед, посилаючи кілька душ наперед і вбік, вів Катнім свою ватагу. Спустився в гори. На рівній площі біля річки зупинилися напоїти коні. І раптом дощ із кулеметів. Падали вбиті коні, припадали до землі люди, бо коли підводились і тікали, то кулі немилосердно ловили їх. І раптом неподалік почувся голос:

— Хто не хоче вмирати, хто піддається — складай зброю до купи і відходь набік, інакше всіх переб'ємо!

Один по одному підводились бандити, складали зброю і відходили геть. Тільки Ханум, Габібула і ще кілька бандитів, відстрілюючись, кричали, що боротимуться до останньої кулі..

* * *

Табір Араслан-бека був знищений.

Г. ВАРШИН

СИЛА ОБОВ'ЯЗКУ

Раз-два-три-чотири-п'ять...
П'ять кроків праворуч.
Раз-два-три-чотири-п'ять...
П'ять кроків ліворуч.
Туди й назад, туди й назад, наче маятник химерних дзигарів...

* * *

Зимові вечори без кінця-краю... Мороз сковує місто льодовими обручами і роздвічує шибки рясним мереживом. Густо втоптаний сніг сухо хрустить під ногами, від кожного подиху здіймаються в повітрі тонкі хвилі пари.

Зимові вечори без кінця-краю... Завиваючи й висвистуючи, заверне часом у гості метелиця. Наче тисяча демонів, закрутиться вона на вулицях у божевільному танці, і рве, і кидається, і зносить до купи височенні замети снігу, і коле в обличчя, дихнути не дає...

Таким вечором добре сидіти в затишній теплій кімнаті, пити густий чай, читати цікаву книжку... Або разом з товаришами проробляти матеріял до чергового семінару в політгуртку, робити виписки й палко сперечатися. Або їхати кудись пасажирським поїздом і солодко дрімати під одноманітний гуркіт вагонів...

Таким вечором дуже важко стояти на зовнішній варті. Холодно й тоскно...

* * *

Коло триповерхового будинку банку — двір із залізною брамою. У дворі — маленька будка. Біля будки — Антін Кудря. Він у кожусі, у повстяниках і в сукняному шоломі. І кожух, і повстяники, і шолом не дають холодові пройти до тіла, але мороз викрутний: залазить між рукавицями й рукавами. Власне й це б не страшно! Та з цієї боротьби тепла з холодом виходить чудне відчуття: хилить на сон...

Раз-два-три-чотири... Туди й назад, туди й назад рухається Антін, і слідом за ним біжать докучливі спогади. Навіщо вони? Антін обмахується від них, як улітку обмахуються від мух. Та думки, як мухи, не відстають і лізуть ще настирливіше, ще уїдливіше...

Раз-два-три... Набридли думки, набридло рухатись. Антін сідає в будку, ставить гвинтівку поруч і встромлює руки глибоко в рукава...

* * *

Сімнадцять років... Сімнадцять років безперервної військової служби — від колишньої царської касарні до теперішнього „загону окремого призначення“. Наче з якогось туману випливає важка мурована будівля

касарні й гладка постать фельдфебеля, що стрів його тоді таким соковитим і закрученим матюком. Брудна касарня, брудна лайка сотенного і взводних і ота безглузда салдатська „словесність“:

— Что есть знамя?

— Знамя есть священная хоругвь...

І так усі два роки „дійствительної“. А згодом фронт, страшний фронт імперіалістичної війни. Хтось невідомий оголосив десь гасло і послав їх умирати „за веру, царя і отечество“. Він аж ніяк не міг добрати — чому саме мусів він умирати за царя? Та його ж про це й не питали! Просто наказали — він і пішов разом з усією сотнею...

Ха!.. На фронті він зрозумів суть цього гасла. Він зрозумів це, коли почув струс повітря від вибуху гарматнів, коли відчув надмірний металевий жак, коли тріскотнява пострілів і стогони пораниених злилися навколо нього в один диявольськи-жахливий мотив. Він зрозумів, що царю і його прислужникам може й вигідно, щоб Антоні й Степани вмирили за їхній добробут, але Антонам і Степанам це зовсім непотрібно, бо в них може бути свій добробут. І що за свій добробут треба боротися...

Ось тому він власними руками застрелив свого запеклого ворога — фельдфебеля, коли замість „за веру, царя і отечество“, почув нове гасло — „пролетарі всіх країн, єднайтеся!“

Пролетарі? Це чи не про нього мова? Він, власне, не чув раніше цього слова, та що він — бідняк, це він знав дуже добре... І йдучи за неусвідомленим ще, як слід, класовим інстинктом, він рушив на фронт громадянської війни.

Страшний фронт! Навіть страшніший від першого... Бо там ворог був лише спереду, а тут і ззаду, і звідусюди. От раз увійшов їхній загін у село, а вже бандити мали там своїх розвідачів. І вночі наскочили.

Ледве відбитись пощастило — багатьох своїх не долічилися... Втекли у містечко, а другим ранком знайшли на околиці десять трупів червонсармійців. І в кожного живіт був розпорений і туди напхано повнісінько жита, і на кожному записка: „одержуйте продподаток“. Це був єдиний раз у житті, що він заплакав...

Сімнадцять років, а здається ніби цілий вік. І так звик він до військової служби, що й після демобілізації вступив до „загону окремого призначення“. Ось тепер на варті, охороняє банк. Холодно в мороз на варті...

* * *

Зимовий вечір без кінця краю... Вже й не вечір — ніч! Скільки таких ночей провартував на своєму віку Антін? Скільки разів ловилося вперто боротися з настирливим ворогом вартового — сном? Сон... Хіба можна спати на варті?

Добув люльку, запалив. Але чому така дивна сонливість? Неначе хтось зробив у голові маленьку дірочку й сипле туди дрібний шріт. Голова важчає, а шріт стукотить, стукотить... Та це ж не шріт! Це хтось біля брами! Слід піти, глянути, але важко підвестися з лавки: голова не дає. На неї наліг якийсь гніт і тисне, тисне...

Раптом думка, яскрава, як ракета, гостра, як багнет, урізується в мізок. Він захворів! Раптово! Несподівано!.. Треба негайно викликати розвідного: хай дасть змі-у... змінить хай... Ким? Їх усіх троє на весь банк: два в середині, він один надворі.

Стук триває далі. Антін бере рушницю і йде до брами. За залізними ґратами стирчить чиясь темна постать у бушлатій хутровій шапці. Постать щось говорить, та у спущеному шоломі ледве чути. Треба підняти край...

Антін почуває, що йому світ вернеться, але пересилює себе, скидає рукавиці, береться за шолом. Хвіртка раптом розчиняється і постать кидається на нього.

Як він відламав хвіртку?..

Антін лежить на спині, намагається зіпхнути чуже тіло, що навалилося на нього. Два способи зарадити справі: або дати гасло тривоги; або стріляти, щоб постріл почули товариші всередині банку. Та до свищика не дістатись: він у будці. А до будки — сажень! Треба стріляти... Мабуть тому й нападник не стріляє, що боїться гучного звуку. Він хоче задавити Антона, перерізати сигналізацію, а тоді полізти в банк... Треба стріляти! Швидше!..

Вони стискають один одного важкими обіймами, ладні гризти зубами. Нападник пнеться до його горла... Ліва рука Антонова скута тілом, що навалилося на нього, та правою йому щастить витягти за кільце з кобури наган. Нападник запримітив цей намір. Його позиція вигідніша: він зверху і нападає... Вирвати наган він не може, зате схоплює руку Антонову вище кисти й вивертає її. Антін аж крекче з напруги, та й нападник-хлопець неслабкий і тримає міцно.

Дуло нагана наставлене тепер у власне плече Антонові. Нападник — поза лінією вогню. Коли стріляти, тільки самого себе пораниш.

А стріляти треба, бо як його задавлять — банк у небезпеці...

Секунда вагання... Думки вихором скачуть у хворій голові...

— Всю громадянську війну чесно служив своїй клясі і потім увесь час стояв чесно на варті... Невже ж тепер він відступить?..

— Ех, будь, що-будь! — наважується Антін і натискує курок.

Щось падає, гуркочучи, у просторінь і з лютою силою б'є його у ліве плече.

— Мабуть поранений! — свердлить усередині.

Антін почуває гострий біль у плечі, але очі його не відриваються від нападника, що швидко побіг геть із двору. А крізь внутрішні двері чути вже квапливі кроки й клацання рушниць.

— Ага! Почули хлопці... — блискає Антонові в голові. І він поринає в темряву...

АРСЕНИМ

НА ПЕРЕВАЛІ

(Розділ з оповідання „Червоні будні“)

Надійшла зима холодна, без снігу. Спочатку дули суворі гострі вітри, потім почалися морози: застигли озера, болота, земля теж замерзла й стала дзвінкою, як нова срібна монета.

Тільки Волга не замерзала. Гнівню й жалібно билися ночами холодні хвилі. Стогнала Волга, намоозю хлюпала об берег, а не замерзала, не корилася першим ранковим заморозкам. Але якось раз, задрімавши, не зчулася, як уранці прикрижаніли її пружні, розкотисті груди.

А незабаром випав сніг. Сніг летів великий, навальний. На третій день на вулицях міста вже лежали свіжі пухкі замети.

Дернов підклав коням сіна, оглянув ще раз — чи все до ладу — і вийшов із стайні. Ніч тепла, видна. Небо глибоке, зоряне; воно нагадувало Дернову Дарчин сарафан у білі горошки. Над дверима при вході до стайні висіла електрична лампка. Дернов підійшов до неї, розгорнув листа. Перед очима знов застрибали кострубаті, знайомі Дарчині слова. Рядки листа скидалися на криві борозни, зорані молодістю, недосвідченістю конякою.

„Дорогий мій дружино, Андрію Силантьєвичу, поспішаю повідомити тебе, що я покищо жива й здорова, того й тобі бажаю. Лисуха наша отелилася, привела бичка. Хлібець обмолотили. Вимолот цього року добрий, — так що до нового врожаю нам вистачить свого. Поладнали хлівця, двір. На зиму гадаємо пустити Лисуху, бичка, п'ятеро овець, Гнідого й жеребчика. Батько каже, що вправимось. А тепер, дорогий дружино, розкажу тобі про велику новину: у нашій селі zorganizували колгосп. Михови й Зарічні вже вступили. Якось голова ради заходив і до нас: радив вступити. — Вам, каже він, — як родині червоноармійця, належить бути з першими. Батько йому відповів, що порадимось з тобою. Ось ти й вирішай тепер: чи вступити нам до колгоспу, чи заждати?“

Дернов спустив руку з листом, замислився. Йому здалося, що все його життя, наче важкий віз на крутому повороті, раптом захитався й перекинувся, висипавши перед ним купою прожиті роки.

Десять далеко, в густих глициневих лісах заховалася Малинівка. Ще з дитинства Дернову не раз доводилося чути про неї оповідання, спогади. Найкраще оповідав дід Захар. Оповідання його живі, цікаві. Захар на чверть віку старший від інших — з ним ніхто не сперечався. Іноді Захар сам захоплювався своїми спогадами, тоді його мова ставала дрімно тягливою, як шум ведмежачого бору.

— Колись отут — Захар показував навколо рукою, — не було ні полів, ні пасовиськ. Глушина й бездоріжжя. До самого села підступав ведмежачий бір. Бувало, вечорами назбирається край лісу вовків: співають, виють довго, нудно, наче плачуть за кимсь. Тут ось, де будинки, ріс густий, великий малинник, від цього й село назвали Малинівкою.

Нарід тут осідав захожий, більше втікачі. Селянин тоді належав панові. Пан поводився з селянином, як хотів: хотів—бив, хотів—у солдати віддавав. Не до снаги було багатьом таке життя, тому й тікали вглиб лісів: ближче до звіра й далі від пана! Дід наш теж утікач. В самих спідніх добився сюди. Розказував, що п'ять років жив у землянці, а тепер, бач, і в люди вибився.

Захар брав унука на руки, гладив його кістлявою долонею, приго-ворюючи:

— Живи, Андрійцю, надголодь, не досипай, зате славою і багатством будеш вищий за інших.

Любив Дернов слухати тиху загадкову розповідь дідову. Дідові слова хвилювали його, викликаючи в ньому чудне, незнане почуття. Іноді йому від цих слів ставало лачно. Він тремтів, згортався колобочком і ще ближче тулився до пласких волосатих дідових грудей, а слухати не переставав.

Так день у-день Захар розгортав перед унуком своє минуле, схоже на сіру заялозену ряднину.

— Живи так, як ми жили!— не раз радив Захар.— У минулому, Андрійцю, заховане наше теперішнє і майбутнє..

Дернов припадав до цього минулого і голодно нерозбірливо ковтав його збовтану, запліснявілу каламуть. Він у всьому хотів наслідувати діда. Він переймав його манери, ходу, навчався по-його дивитися на життя. Зчасом він перейняв усе це і його власне життя, наче повний віз, покотилося знайомим, уторованим шляхом..

Так було колись. А тепер... Рухнуло все. Життя треба розпочинати знову.

„Чи вступати нам до колгоспу, чи заждати?“— знову з глибини вилюпнули Дарчині слова. Від цих слів пекло в грудях, щеміло серце.

Минуло вже сім день, як Дернов одержав Дарчиного листа, а відповіді ще й досі не слав. Правда, він кілька разів сідав писати, просиджував вечори, але нічого не виходило. Не виходило тому, що він не міг зважитися, яку дати раду? Якось уже зважився і написав. Наступного дня пішов на пошту, щоб власноручно кинути листа в скриньку.

Листа кінчив такими словами:

„Одарочко, ти питаєш, чи вступати вам у колгосп, чи ждати. Мені що ж... Цілком покладаюся на вас. Якщо ви вирішили—вступайте..“

На пошті Дернов купив конверта, марку й став набік. Суцільним рядком, вистрибом лягли на конверті грубі слова. Марку він добре послинив, а перед тим, як приліпити її, ще раз махнув по ній язиком. Проте, біля поштової скриньки Дернова знову взяв сумнів, щось підкотилося йому до серця, защеміло. Хвилину із п'ять він стояв у нерішучості, далі заховав до кишені листа. Потім вийшов у двір, подер написане, дуже гніваючись на себе за свою нерішучість..

Тепер, згадуючи минуле, поглядаючи на широкий охолоджений у сніжний блакиті степ, Дернов думав про те саме.

„А чого й не вступити,— міркував він.— Адже по-старому жити теж не гаразд. До того ж я не перший. Всі йдуть до колгоспу, а коли йдуть, значить, є рація“.

Дернов добре пам'ятав усе, що чув і вчитав про колгоспи. Останнього часу він уважно стежив за газетами, цікавився врожаєм у колгоспах і організацією праці.

„Дрібним господарством,— пригадував він,— з бід не вийдеш. Якщо сидітимеш по-старому в дрібному господарстві, хоч і вільним громадянином на вільній землі, тобі, однак, загрожує неминуча загибель..“

Для бідняка й середняка одна дорога—колгоспна“.

Дернов охоче на це приставав. Проте, щоразу, коли отак міркував, десь у глибині його свідомости зростала тривога, сумнів. Спочатку сумнів виникав, як маленька цяточка, потім цяточка розпливалася у велике темне коло, за яким він уже нічого не бачив.

„Чого йти в колгосп? — відчував у собі Дернов чийсь інший настирливий голос. — Тепер ти сам собі господар, і все, що маєш, воно належить тобі, воно твоє. Ти працюєш, не досипаєш, але ти певний, що цим побільшуєш своє багатство, зміцнюєш своє місце в житті. Рід Дернових ішов своєю борозною. Багатство, що ним ти володієш, зібрав твій батько, дід, прадід. Вони назбирували й знали, що воно належатиме їм, Дерновим... Іди й ти цією борозною і нікуди не звертай...

Дальші міркування перебив вартовий залог, наближаючись до Дернова. Свистунов ішов своєю звичною моторною ходою; він злегка помахував стеком, щось насвистуючи. Глухуватий брязкіт острогів зливався із скрипом снігу. Ніч видна. Дернов ще здалека пізнав свого командира й поспішив попередити про це вартового стайні Лемешева.

— Товаришу вартовий, — почав Лемешів, але Свистунов знаком руки сказав: „Облишити“.

У супроводі черговця й вартового Свистунов пішов оглядати коні своєї батареї. У стайні все було до ладу: станки почищені, кватирки відчинені, поводи відпущені, — коні могли вільно лягти й покласти голову на підстилку.

Свистунову приємно було, що в його батареї такий зразковий порядок.

— Справно служите, — звернувся він до Дернова. — За статутом. — Дернов збентежився.

— Я, товаришу командире, до цього з дитинства звик.

— Це до чого? — посміхнувся краями губ Свистунов. — До виконання обов'язків черговця стайні.

— Ні, навіщо. Я про коні кажу.

— Аа! Господар, виходить. Скільки ж їх у вас дома?

— Пара.

— За середняка вас вважають.

— Так.

— У колгосп не думаєте вступати?

Дернов сторопів, не знаючи, що відповісти. На його круглих щоках проступив рум'янець. Він одвів свої збентежені очі вбік і чогось голосно, на всі груди кашлянув. Він і не поспішав відповідати.

А Свистунов тим часом зацікавився іншим.

У кінці стайні, в добре встаткованому станку, стояла кобила, під назвою Помпея. Минулого року вона з першим гуртом ремонтних коней прибула в полк. У її послужному спискові було: „Кобила чотирьох років. Гніда. На лобі зірка. Зріст один метр п'ятдесят сантиметрів. Швидка“. Свистунов чимало поклопотався, поки випросив у командира полку Помпею. Він не терпів коней з млявою, розложистою ходою.

— На таких конях тільки мерців на прогулянку возити, — жартував він серед командного складу.

Помпея припала йому до смаку. Вона струнко і жваво носить своє, гнучке тіло. Крок у неї еластичний, м'який, шия лебедяча, очі гострі сміливі, вуха маленькі. Підійшов до станка Свистунов, зупинився.

— А ви знаєте, що це за слово: „Помпея“? — звернувся він до черговця.

Дернов звів очі на дощечку, де написано назву; з дощечки круто зирнув на кобилу, наче благаючи її відповісти: що означає її ім'я.

— Тварина якась, — непевно почав він, але зразу змовк, постерігши на обличчі командира ледве помітну коротеньку посмішку.

Лемешів вирішив врятувати товариша.

— Кажуть, що це було місто, яке провалилося в землю!

— Не провалилося, — виправив Свистунов, — а його попелом і вогняною лявою засипало. В Італії є гора — вулкан-Везувій. Ось цей Везувій ще за двісті років перед нашим літочисленням і засипав місто Помпею.

Дивним це здалося Дернову. Уже рік, як він чистить кобилу, доглядає її, і не знає, що її названо ім'ям давнього міста.

Свистунов обережно погладив кобилу. „Помпея“, очевидно, не звикши до ласки такого пізнього часу, скосила очі.

— Не можна сердитися, — весело тіпав кобилу за гриву Свистунов — Ніжною ти стала в мене, що й казати. Ех, ти! А що, як раптом нам сьогодні вночі скомандують: „Збирайся!“ Що ти на це скажеш? Га? Незадоволена. Знов жмуриш очі! Яка ж ти! Адже ж нам з тобою доведеться ще битися за світову революцію. За комунізм... Ми підемо в останній вирішальний бій... Тобі, моя рідна, я здобуду сідло, гнущечку, на ноги взую червоні оксамитові панчохи... Ти теж будеш героїня. Церемоніяльною ходою ми пройдемо з тобою на останній параді і відрепортуємо — ...у...у...

Свистунов проразливо скрикнув і, наче від болю в животі, здувшись, схопившись правою рукою за великий вказівний палець лівої руки. Лице його скривилося від болю, на очі виступили сльози. Це сталося так швидко й несподівано, що черговець і вартовий стайні спочатку не зрозуміли, що сталося, і добре таки перелякалися. Сусідом й Помпеї стоїть грудастий, білокопитий кінь Грізний. Йому, очевидно набридли жестикуляція Свистунова, і він зо зла схопив його за руку.

Притримуючи здергу на пальці шкіру, Свистунов швидко вийшов.

— Дивний у нас командир, — не підводячи очей, тихо й задумливо промовив Дернов.

— Чудний, кажеш?

— Так. Усе мріє про майбутнє.

— Що ж, це не погано.

Дернов помовчав.

Тиша. Вузькими коридорами стайні йшло густе кінське хропіння. Часом це хропіння переходить у глибокі зідкання, чудні, протяжні стогони.

Дернов обережно, не порушуючи загального спокою, ще раз почи- стив станки, замислився.

Лемешів пройшовся коридорами стайні і теж зупинився перед відчищеною кватиркою. За малесеньким віконечком блакитнів край чистого неба, а на ньому — безпорадно тремтіла й билася, наче блискуча рибка на льоду, далека неприступна зірка.

— Ти зайнятий зараз? — намагаючи в кишені черствими пальцями листа, звернувся Дернов.

Лемешів круто повернувся.

— Ні, а що?

— Так... Одна справа є. Радився з іншими, та... Хочу з тобою по- радитися.

— Гаразд, поміркуємо. Про що ж?

Дернов видобув з кишені листа й подав Лемешеву.

— На бо, почитай.

Лемешів читав повільно, вдумливо, на окремих місцях затримувався, двічі їх перчитуючи.

Дернову до вподоби припала серйозність і вдумливість Лемешева.

— Я давно хотів показати тобі листа, — тихо, наче виправдуючись, говорив він, — та надала мені чортяка показати...

- Кому? — перехопив Лемешів.
- Жмихину.
- Жмихину? — здивувався Лемешів.
- Так.
- І що він тобі порадив?
- Запрошував кудись на квартиру. Там, каже, обміркуєм.
- Так, так...

Лемешів думав про Дернова. Йому знайома була та вузьенька, приваблива стежка, якою він ішов. Лемешів сам колись нею йшов, намагаючись вийти на широкий шлях. Ішов поволі, настирливо, іноді падав, підводився і знову йшов. У грудях гарячою негасимою жаринкою жевріла надія на краще життя в майбутньому. Але... з часом побачив Лемешів оману й помилковість своєї мрії. Він зрозумів, що на путі індивідуального господарства не пощастить переступити ту межу, за якою зникають турботи про сухий, черствий шматок хліба на завтрашній день. Зрозумів Лемешів і назавжди зрікся самотньої звабної стежки. Вступив до колгоспу.

— А ти сам що вирішив? — звернувся він до Дернова.

Дернов збентежено низав плечима.

— Майже нічого. П'ять днів ходжу, міркую, ночами не сплю — все думаю: вступити тепер до колгоспу чи почекати. Одного разу вирішив уже та...

— Сміливости бракує, — пожартував Лемешів.

— Так. Страшнуvато. Ану, думаю, з колгоспів нічого не вийде. Тоді що?.. Хочеться подумати, поміркувати — чи так воно все, чи ні.

— Ех, голова твоя тютюнова! — скрикнув Лемешів. — Страшнуvато!.. Сумніви!.. Так!

Очі в Лемешеvа, зразу блиснувши, поширшали від жаху: на другому кінці стайні з'явся страшений галас. Коні повставали й несамовито заїржали. Черговець з вартовим стайні, глянувши, скам'янів. Назустріч їм, наче вирвавшись з клітки хижа тварина, ішов жеребець Розбійник. На ногах у нього гремів зірваний ланцюг, з ніздрів з хропінням вилітали два струмені пари. Розбійник згорда й високо тримав голову. Іржав коротко, здригуючи всім тілом.

Дернов прожогом кинувся йому назустріч, ухопився обома руками за оберт і повис у повітрі. Розбійник по лебедячому зігнув товсту пружисту шию, наміряючись метнути Дернова собі під ноги. В очах у жеребця блищала тваринна ненависть і злість. Створилося тяжке становище: Дернову не сила було зупинити гарячого жеребця, і в той же час він не міг від нього відірватися. Перелякані коні високо фіцали задніми ногами, відбиваючись від жеребця. Один кінь краєм підкови вдарив Дернова в лівий бік, у нього перехопило дух, в очах блиснули сльози. Він трохи не впав під ноги жеребцеві.

Лемешів швидко й правильно зважив ситуацію.

„Товариш у небезпеці“ — майнуло в його свідомості. — Треба врятувати товариша“. Одним зручним стрибком він вискочив жеребцеві на шию, вхопив ланцюга, одночасно несамовито крикнувши. Крик він спрямував до стривожених коней; наслідки крику були позитивні: коні заспокоїлись, а Розбійник під тягарем двох тіл з хрипом і стогоном, схиливши голову, зупинився.

Дернов відійшов набік і збентежено — переляканими очима дякував Лемешову. У стайні знов запанувала тиша.

Лемешів перший удався до перерваної розмови.

— Кажеш, що боязко, сумніви турбують? Гадаєш, що з колгоспів нічого не вийде? Так, еге? Ну й погляд, брате. в тебе! Мільйони вже йдуть колгоспним шляхом, а ти все ще з сумнівами. Запізнився трохи

із своїми сумнівами: спізнився років на два, на три. Колгоспний шлях вивірений і закріплений. Мільйони вже сказали: „для нас нема іншого шляху, крім колгоспного“. І ти повинен сказати: за колгосп ти чи проти? Зрозумів?

Дернов усвідомлював, що Лемешів правий. Йому нічим було заперечувати. Він гадав про інше.

— Скажи, ти до колгоспу мав своє господарство?

— Мав!—відрубав Лемешів.

Дернов зміркував щось і заговорив тихо, проникливо.

— Ще в дитинстві був такий випадок: зимою в наших краях розроблюють ліс. До самої весняної одлиги селяни не вилазять з лісу. Ми з батьком теж не відставали. Бувало, ще сонце не встигне обігріти вершки дерев, а ми вже в лісі. Мені було тоді 13 років. Якось узяв я велику березову колоду. Колода—сирова, важка. Ноги задрожали, а все ж я підняв її і поніс до загальної купи. Дорогою не добачив, зачепився за сучок і з усього маху впав у сніг. Придушила мене колода. Хочу закричати й не можу, хочу підвестись й теж не можу. Тільки ноги вільні. Фицаю я ногами й думаю: хоч би батько побачив та врятував. Батько прибіг переляканий і, наче рукавиці, скинув колоду, з мене. Встав я, червонію, а батько сів на колоду, закурив, „Дарма, синку,—каже він,—всяко буває. Життя іноді чи ще так придушить, а вивернешся. Покрекчеш, покрекчеш, а вилізеш. Ось тебе придушила колода, а ти не злися, підійми її та й знов неси. Кидати не можна. Десять таких колод—дивися й карбованець у кишені. А карбованець—велика допомога. У кожній справі, синку, треба вміти знайти користь собі. Задля вигоди не лихо й під колодою полежати. Для себе воно все, кожна копійка для себе“.

Дернов звів свої великі променисті очі і, переконавшись, що його уважно слухають, вів далі:

— Батько частенько любив проказувати ці слова. Він у них добачав увесь зміст життя. Згодом і я переконався в силі цих слів. Іноді так стомишся, а подумавши, поміркувавши, гадаєш: чудний, мовляв, адже для себе стараєшся,—і зразу полегшає. Дернов, зідхаючи, скінчив.

— А тепер, як воно владнається, не знаю... Не знаю, що спонукуватиме мене до роботи, ради чого я, скажім, буду недосипати, недоїдати, берегти чоботи й ходити босий. Не знаю...

Лемешів дивився на Дернова й не вірив, що перед ним стоїть червоноармієць його рою, Дернов, якого всі вважали за „тишка“, що любить послухати інших і не любить багато говорити сам. Дивився Лемешів і не вірив, що в Дернова приховувалися такі багаті думки.

— Слухаю тебе,—заговорив Лемешів,—і думаю, яке це все близьке, знайоме! Зовсім недавно і я так міркував. Ти гадаєш, що я не мав свого господарства? Мав. Бувало, взимку і влітку теж носився з затаєною думкою: якби що в сусіди вирвати, зіпхнути його з дороги, щоб самому стало просторіше...

Трохи переждавши, Лемешів спитав:

— І яка ж користь із того, що ти маєш своє господарство? Ніякої. Самий клопіт. Коли трохи подумати, так господарство твое тобі тягар... Так, так! Не заперечуй. Ти ось кохаєшся в ньому, не жалуєш життя задля нього, ні здоров'я—все в нього вкладаєш. А яка користь із цього? Ніякої. Усе, як у прірву. Поживеш, помрієш про неприступне щастя та з тим і ноги витягнеш. Самоомана, брате, суцільна самоомана. Я тепер так дивлюся: жити в своєму господарстві—це однаково, що човном-душогубкою море перепливати. Загибель така подорож. Тільки хвиля життява захлине тебе,—ти й ноги догори. Камінцем на дно бовтнеш. Неодмінно.

Лемешів говорив спокійно, він знав, з якого боку підійти до Дернова, знав про його висловлені й приховані думки, а тому говорив сміливо, впевнено. Слова в нього клалися одне до одного щільно, міцно. Дернов слухав його охоче.

— Скільки в тебе припадає на рік прибутків на їдця? — звернувся Лемешів.

— Та хто його знає. Не лічив.

— А приблизно?

— Карбованців сто сорок.

— Кажеш сто сорок. А в нас у колгоспі триста п'ятдесят, бачив? Ось ти тепер і поміркуй: урожай у колгоспі більший за твій, праця спірніша й легша, прибуток більший. Тепер ми вже маємо свою їдальню, читальню, відкрили дитячі ясла. Працюємо повною ходою. Головне є де розмахнутися, не те, що колись. Ти ось питаєш: що ж тебе підстобувати в роботі, якщо господарство в цілому належить не тобі? Правда господарство в колгоспі — спільне, проте, від цього охота до роботи не меншає, її більшає. Звичайно, якщо ти, припустім, на колгоспи дивитимешся, як на поденщину, тоді, зрозуміло, що всяка охота зникає. Але так дивиться тільки куркуль, для якого колгосп — могила. А для нас колгосп — дорога до щастя, що її селянин шукав з давніх-давен. На весні, перед тим, як мене покликано до Червоної армії, наш колгосп дістав завдання — засіяти п'ятсот гектарів ярини. Колись ми й трьохсот не засівали. Зібрали сход. Голова бере слово: — „Що ж, товариші, каже він, питання ясне: або треба виконати завдання й довести радянській владі, що колгоспники справді є її підпора, або не баламутити світу й звільнити землю для інших“. І що ж би ти думав — справилися! П'ятсот шістьдесят гектарів вистелили суцільним ярим морем. А як робили! Ех, і робили! Кожен знав, що робить своє велике діло, тому й праця спірно йшла й раділо серце...

На башті вибило дві години. Дернова змінили з чергування. Ніч велетенською пташкою з блакитними крилами вкрила місто, Волгу, степ. Тихо з посмішкою дивився місяць. Молочні хмари набігали на диск місяцевий, місто хмурилося, степ бліднув, а сніговою цілиною пробігала тремтяча тінь.

Вже надворі, випроваджуючи Дернова, Лемешів сказав:

— І для тебе цей шлях не заборонений. Запам'ятай.

Ішов Дернов повільно, перехильцем, підбиваючи носком чобота обмерзлий камінь. Іноді бив зручно, тоді камінець швидко й високо підлітав угору.

Підійшовши до касарні, Дернов зупинився, подивився на стайню, на далеке зоряне небо, на широкий волзький степ, і глибоко зідхнув.

— Завтра ж пошлю листа, — неголосно, але впевнено промовив він.

